

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 23 Volume: 5 Issue: 23

Güz 2012 Fall 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AVRUPA VE DOĞU AKDENİZ'DE TARİHÖNCESİ KOLONİLEŞMELER VE KÜLTÜREL DEĞİŞME

PREHISTORIC COLONIZATION AND CULTURAL CHANGE IN EUROPE AND THE EASTERN MEDITERRANEAN

İzzet ÇIVGIN*

Öz

Makale, tarihöncesinden çağdaş zamanlara uzanan *kolonileşme* hareketini ve bunun kültürel değişmeye etkisini incelemeye dönük bir dizinin ilk halkası olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı, koloni teriminin farklı tanımlarına odaklanmak ve *kolonileşme* olgusunun paleolitik/neolitik topluluklar üzerindeki kültürel etkisini tartışmaktır. Metin, tarihöncesi kolonileşme hareketlerini 4 model üzerinde incelemeyi öneriyor: 1- Üst Paleolitik dönemde Avrupa'nın kolonileştirilmesi. 2- M.Ö. 8800'lerde Orta Fırat üzerinde doğduğu düşünülen PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B) kültürünün Orta-PPNB'de (8200-7500) büyük olasılıkla göçmen gruplar tarafından Güney Levant'a götürülmesi. 3- Kıbrıs'ın M.Ö. 8200'den başlayarak kıta kökenli neolitik gruplar eliyle kolonileştirilmesi. 4- Tarım kültürünün Anadolu'yu çiftçilerce Balkanlara, oradan da "neolitik kolonlar" aracılığıyla Avrupa'ya taşınması.

Anahtar Kelimeler: Koloni, Neolitik, Paleolitik, Kolonileşme, Kültürleşme.

Abstract

This is the first article in a series dedicated to colonization as a cause of cultural change. The present study focuses on the different meanings of the concept of "colony" and discusses the effects of *colonization* on prehistoric communities. In this paper, author will cite four examples of prehistoric colonization: 1- Upper Paleolithic colonization of Europe, 2- Expansion of the PPNB culture from the Northern Syria to the Southern Levant during the Middle PPNB (8200-7500 BC), probably brought by new peoples mingling with indigenous populations. 3- Neolithic colonization of Cyprus (8200 BC). 4- Colonization of temperate Europe by the Linear Pottery culture (5500 BC) and maritime pioneer colonization at the origins of farming in west Mediterranean Europe (Cardium pottery: 6400-5600): Interaction between hunter-gatherers and farmers during the Neolithic transition in Europe.

Keywords: Colony, Neolithic, Paleolithic, Colonization, Acculturation.

1- Koloniyi Tanımlama Sorunu: Nüfus Artışının Doğal Sonucu mu, Yeni Toprak Arayışı mı, Yayılmacılık mı, Yoksa Ticaret Aşkısı mı?

"Koloni" sözcüğünün kökenini Hint-Avrupa dillerinde aramak gerekir. Etimolojik bir yolculuğa çıktığımızda, kavramın kökü olarak "daire içinde dönmek" anlamına gelen "kwel" sözcüğünü buluruz. "Kwel"den türetilmiş İngilizce "wheel" tekerleği, Yunanca "kuklos" ise

* Öğr. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

“daire”yi tarif eder. Latince “colus”, daire şeklindeki “öreke”nin adıdır. Latince “colere”, bir toprak parçasını işlemek, sınırları belli bir mekânda yaşamak, ikamet etmek, hatta o topraklarda kendine özgü bir külte/tapınca (*cultus*) sahip olmak anlamlarını verir. Başka bir deyişle, sözcüğün Latince kökü yerleşik hayata vurgu yapar. Nitekim aynı dildeki “colonia” terimi, bir *colonus* (çiftçi) eliyle işlenen toprak parçasına ve o toprağı ekip biçme hakkına sahip insanların bütününe işaret eder. “Colonia”nın zaman içinde yüklendiğı ve bugünkü anlamına karşılık gelen başka bir kullanımı ise, *doğduğı topraklardan koparak başka bir toprak parçasını yurt edinmek ve orada tarımsal faaliyet yürütmektir*. Romalı bilgin/yazar Marcus Terentius Varro (M.Ö. 116–27) arıların oğul vermesini de aynı terimle anlatır: “Yavrularını bir *colonia* içinde yaşasınlar diye gönderdiler”. Öyleyse “kolon” (*colonus*), Latinedeki en eski haliyle, yabancı bir ülkeye giderek orada kendine bağlı bir topluluk eşliğinde yeni bir “site” kurmakla görevlendirilmiş çiftçi ya da asker-çiftçiyi tarif eder. Böylece koloni sözcüğünün genel tanımına ulaşmış oluyoruz: Koloni, *göçmen bir topluluk tarafından kurulmuş bağımsız şehirdir*. Ancak terimlerin insanlarla birlikte bir ülkeden diğerine ya da bir dilden diğerine göç ettiğini ve yeni anlamlar kazandığını gözden kaçırmamak gerekir (Tournier, 1997: 117).

Romalıların koloni sözcüğüne yükledikleri anlamın Erken Orta Çağ’da hiç değişmeden kaldığını görüyoruz. Batıların Antik Çağ’ın son, Orta Çağ’ın ilk düşünürlerinden saydıkları Sevilalı Aziz Isidorus (560–636), ansiklopedi tarzında kaleme aldığı *Etymologiae* adlı yapıtında, yabancılar tarafından değil de bölgenin yerlileri eliyle kurulan şehre “site” dendiğini; koloninin ise, yerli nüfusun sayısal azlığının da etkisiyle bölgeye dışarıdan gelen gruplarca (*cultores*) inşa edildiğini belirtir. Aziz Isidorus’a göre de, *colonus* terimi *colonia* ya da *colere agrum* (toprağı işlemek) sözcüklerinden türetilmiştir. Öyleyse, “koloni” kültüre (*cultus*) tabi tutulan, yani ekilip biçilen toprak parçasıdır (*Etymologiae*, XV, II, 8–9).

“Aydınlanma Çağı” denen XVIII. yüzyılda da “koloni” tanımının eski anlamını az çok muhafaza ettiği anlaşılıyor. Aydınlanma’nın simge isimlerinden Diderot ile d’Alembert’in birlikte hazırladıkları ve 1751–1772 arasında 17 cilt olarak yayımladıkları *Encyclopédie* adlı dev yapıtın “koloni” maddesinde, terim “bir insan topluluğunun bir ülkeden diğerine taşınması” olarak tarif edilir. Aydınlanma filozofları, bu tür göç hareketlerinin tarih boyunca birden çok coğrafyada ortaya çıktığını, ancak konjonktüre bağlı olarak farklı nedenlerden kaynaklanıp farklı sonuçlar doğurabildiklerini düşünüyorlar. Onlar, bu çeşitliliği ve terimin çoğul anlamını aktarmak için koloniye karşılık gelen altılı bir sınıflandırma önerirler (*Encyclopédie*, “colonie”, 1782: 519). Modernite gücünü Aydınlanma felsefesinden aldığına göre, *koloni* teriminin bugün nasıl tanımlanması gerektiğini tartışırken Aydınlanma’nın konuya bakışını kavramakta yarar vardır. Öyleyse Diderot ve d’Alembert imzalı “Ansiklopedi”nin altılı tasnifine göz atalım.

I. Tufandan 350 yıl sonra, insanlık henüz tek bir aileden ibaretti. Ancak nüfus yine de bir arada uyumlu biçimde yaşamaya engeldi; Nuh soyundan gelenler, atalarının ölümünden sonra ayrılma gereği duydular. Nuh’un 3 oğlu (Yafes, Sam ve Ham), o zamana dek yaşadıkları bölgeyi terk ederek farklı birer kabile oluşturacak biçimde yeni yurt arayışına çıktılar; uluslara dönüşecek olan kabileler yeryüzünün farklı köşelerine yayıldı. Ama öyle bir an geldi ki uluslar bütün mensuplarını doyuramadılar. İşte tarihin ilk kolonileri böyle belirdi; ihtiyaçlar kabilelerin (ulusların) bölünmesini gerektirdi (*Encyclopédie*, “colonie”, 1782: 519).

II. İnsanlar bütün yeryüzüne yayıldıkları anda bile bazı toprak parçaları yerlilerle göçmenleri bir arada barındırabilecek büyüklükteydi. Tufan ertesindeki anayurttan uzak bölgelerde, sabit bir yerleşim alanına sahip olmayan aileler arzularına göre serbestçe hareket edebilmekteydiler. Büyük nüfuslara ev sahipliği yapan merkezi bölgelerde ise, insanoğlu birlik olmak, ortak çıkarlar doğrultusunda *toplum* halinde örgütlenmek zorundaydı. Merkez çevreye nazaran daha karmaşık biçimde örgütlendiğinden gruplar-arası anlaşmazlıklar, bireysel hırslar, şiddet, savaş ya da nüfus fazlalığı, *toplumun* bazı mensuplarını yeni yurt aramaya zorluyordu. İşte Yunan mitolojisinde adı geçen Fenike kökenli Inachus Yunanistan’a böylesi koşullarda gitmiş, Argos Krallığı’nı kurmuştu. Atina’nın mitolojik kralı Cecrops’un kurduğı şehir de Mısır kolonisiydi. Truva Savaşı’ndan yenik çıkan Trualılar ise, yurtlarını terk ederek İtalya’ya yerleşmişlerdi. Bu göçmenler, kaderin kendilerini sürüklediğı ülkelere yasalarını, sanatlarını ve

zanaatlarını da götürmüşlerdir. Bunlar başta küçük birer *toplum* oluşturmakla birlikte, zamanla devletler kurmuşlardır. Öyleyse antik koloniler, yayılma alanı sınırlı ya da verimsiz bir toprağa sahip ülkelerdeki nüfus artışı sonucunda belirmişlerdir. Öte yandan, özgürlük arayışı, devrim, toplumsal kırılma ve bölünmeler de nüfusun bir bölümünü ülkeyi terk etmeye ve “yeni bir toplum” yaratmaya zorlayabilir. Yunanlıları Asya, Sicilya, İtalya ve Galya’da (Fransa) koloni kurmaya iten nedenler burada gizlidir. Fetih ve genişleme arzusu taşımayan “kolonlar”, anayurtlarının (*metropolün*) yasalarını, dinini ve dilini muhafaza etmekle birlikte, özgün bir kültürün taşıyıcısı olmaya da yatkındırlar (*Encyclopédie*, “colonie”, 1782: 519–520).

III. Koloni, siyasi bir yayılma arzusunun ürünü de olabilir; bu durumda onu kuran şey güçtür, fetihtir. Bir savaştan zaferle çıkan taraf, sınır güvenliğini sağlamak için mağlupları kendi hâkimiyeti altında bulunan başka bölgelere sürebilir, onların boşalttığı toprakları da eski tebaasına dağıtabilir. Fatihler, sürgün yöntemine başvurmak yerine, fethettikleri ülkede yeni şehirler kurup askerlerini/yurttaşlarını buralara yerleştirebilirler de. Bu koloni tipine farklı tarih kesitlerinde rastlamak olasıdır. Antik Çağ’ın büyük devletleri sıkça başvurmuştur bu yola. Örnek aranırsa karşımıza ilk çıkanlar İskender ve Romalılar olur. Burada koloninin işlevi fethedilen ülkede güvenliğin sağlanmasıdır (*Encyclopédie*, “colonie”, 1782: 520).

IV. Tatarların (Türk-Moğol grupların) Çin, Galyalıların İtalya, Gotlarla Vandalların bütün Avrupa ve Kuzey Afrika yönündeki nüfus hareketleri dördüncü koloni tipine örnektir. Kendilerinden daha güçlü halkların zoruyla ülkelerini bırakmaya mecbur kalan, anayurtlarında geçimlerini sağlayamayan ya da daha yumuşak iklimi ve verimli toprakları nedeniyle başka bir ülkede yeni bir hayat kurmaya heveslenen topluluklar, yıkıcı akınlarla zayıf düşürdükleri bir halkın toprağını paylaşabilirler. Bunlar, ileriki zamanlarda yerlilerle kaynaşıp yeni bir ulusun temellerini de atabilirler. Burada basit bir yağma akını ya da sınırlarını genişletme arzusu değil yeni yurt arayışıdır söz konusu olan. Aydınlanmacıların göçebe-savaşçı karakterinden dolayı *barbar kolonisi* olarak tanımladıkları bu tür nüfus hareketinin ilk sonucu, *barbarların* yerleştikleri bölgede sanat-zanaat bilgisi ile yazılı kültürün gerilemesi, nüfus artışı ve gelenlerin şeflerine bağlılıkları sayesinde boy veren güçlü krallıklardır (*Encyclopédie*, “colonie”, 1782: 520).

V. Ticaret arzusundan doğan koloni türü *metropolün* zenginleşmesiyle sonuçlanır. Tyros (Lübnan’daki liman kentinin günümüzdeki adı Sur’dur), Kartaca ve Marsilya, İlkçağ boyunca güçlerini salt ticaretten alan şehirlere örnektirler. Tunus’ta Tyrosluların kurdukları Utica şehri yayılcı bir anlayışla örgütlenmemiş, Tyros ile Cádiz (İspanya’nın güneybatısında Atlantik kıyısındaki şehir) arasında yol alan, yani Akdeniz’i boydan boya geçen ticaret filoları için üs oluşturmakla yetinmiştir. Cádiz ve Malta kolonileri de Fenike eseridir. İspanya’daki Fenike kolonileri yalnızca ticaret amaçlı olarak kurulmuş; yerli halklara yasa götürmek, onlara Yakın-Doğu kültürünü dayatmak ya da yayılcılık gibi hedeflere kesinlikle odaklanmamışlardır. Tyrosluların hayat verdiği Batı Sicilya’daki Lilybaeum şehri de (bugün Marsala) adanın fethine yönelik bir girişimin ürünü değildir. Batı Akdeniz’deki Fenike kolonileri içinde en fazla öne çıkan kuşkusuz Tyrosluların kurduğu Kartaca’dır. Koloninin doğuş nedeni belki ticaret değildir ama genişlemesi ticaret sayesinde olmuştur. Kartaca, bölgedeki ticari üstünlüğünü muhafaza etmek ve yaymak için kazanmıştır savaşçı karakterini. Zaten Pön Savaşları da (M.Ö. 264–146) Batı Akdeniz’in önderliğine yükselen Kartaca ile Roma Cumhuriyeti arasında bölgedeki deniz ticaretini ele geçirmek ve elde tutmak adına yapılmamış mıdır? İki devî karşı karşıya getiren savaşın konusu İspanya, İtalya, Sicilya ve Sardinya’daki kaleleri almak, böylece ticari üstünlük kurmak değil midir? Önce anayurtlarını terk etmek zorunda kalan, sonra da Tyroslularca Korsika’dan kovulan Foçalıların Marsilya’ya geliş amaçları ise, balıkçılık, ticaret ve bağımsızlık arayışıdır. Onların İspanya ve Galya kıyıları boyunca kurdukları koloniler de aynı amaçla yapılandırılmıştır. Bu tür koloniler, kendilerini ticarete adayan halklar açısından yaşamsal öneme sahiptirler. Dönemin gemiciliği pusulanın rehberliğinden yoksundu, uzak mesafeleri kat edebilmek için güvenli limanlara ihtiyaç vardı. Gemilerin bakımı, mürettebatın tüketeceği besin maddelerinin temini ve ticari malların depolanması için üslere gerek duyuluyordu. Modern çağlarda Afrika ve Hindistan yönünde ticari faaliyet yürüten Avrupalı ulusların kurdukları ilk koloniler de bunlara benziyordu. Amaç ticaretin güvenliğini/işlerliğini garanti edecek acenteler

(istasyonlar: araçlar) oluşturmak, bunları korumak için de kaleler inşa etmekte (*Encyclopédie*, "colonie", 1782: 520-521).

VI. Aydınlanma filozoflarının beşinci başlıkta tanıttıkları koloni tipi, Amerika'nın XV. yüzyıldaki keşfinden sonra hızlanan Avrupa menşeli koloncilik faaliyetleri sırasında niteliksel bir değişim geçirir. Artık barışçı bir ticaret değildir söz konusu olan. Amaç keşfedilen toprağın fethi, yerlilerin kovulması ve yerlerine Avrupalı göçmenlerin getirilmesidir. Bu kolonilerin varlık nedeni, metropolün yayılmacı hedeflerine hizmet etmektir. Bunlar metropole bağımlı ve onun koruması altındadırlar. Ticaret hala merkezdedir, ancak yerlilerle değil, metropol, onun uzantısı olan koloni ve diğer Avrupalı uluslar arasında yürütülecektir. Koloni, metropolün üretim kapasitesini ve ticaret hacmini genişletmek, bu arada da kendisini var kılan *kolonların* geçimini sağlamak zorundadır; bu işlevlerden birini dahi yerine getiremese, diğerlerinin onu telafi etmesi gerekir. Telafi mekanizması gerektiği gibi işlemez ya da işlevlerin hiçbiri yerine getirilmezse, koloni metropolün sırtında kambura dönüşür. Kendi kendine yetmeyi başaran ve metropole ihtiyacı kalmayan koloni de sorunludur. Bu durumda metropolün çıkarlarıyla ters düşme olasılığı artacağından, yapılacak en iyi şey (merkeze bağımlılığı sürdürmek adına) koloninin kültürel özerkliği ve teknik kapasitesini sınırlandırmaktır. Öte yandan, koloni halkının yabancılarla ticari ilişki kurup yabancı malları tüketmesi de metropolün zararındır. Çünkü yabancıların koloni pazarına girmesi, metropolün pazardaki payının azalması demektir. Zenginliğini rakiplerine kaptırmak istemeyen bir ulusun yapması gereken, gümrük kapılarını sıkıca denetlemektir. Metropolün çıkarlarını en mükemmel şekilde temsil edecek bir koloni yaratılmak isteniyorsa, yapılacak bir şey daha vardır: koloni nüfusunu, dolayısıyla işlenecek toprak miktarını artırmak. Bu amaca ulaşmak için, koloninin eski sakinlerini tatmin edecek bir toprak mülkiyeti sistemi getirmek, yeni göçmen girişini kolaylaştıracak tedbirleri almak, canlı ve rekabete dayalı bir ticari ortam yaratmak gerekir. Zira kârını artırmak isteyen hırslı tüccar böylesi bir ortamda fırsatları değerlendirmek adına elinden gelenin en iyisini yapacak, birlikte iş gördüğü koloni sakinlerinin tarımsal üretimini artırmak için çabalayacaktır. Ehil yönetici, kolonların metropole verdiği hizmetin değerini kavrayabilen, onların sadakatini sürekli kılmak için sırtlarına taşıyabileceklerinden fazla yük yüklemekten kaçınan kişidir. Ölçsüz icraatlarıyla kolonisini küstüren devlet, onu kendisinden daha hırslı ya da aktif devletlere yem yapmış olur. Bu arada, metropol koloni nüfusunu gereksiz yere şişirmekten kaçınmalıdır. İlk gidenlerin sayısı koloniyi saldırlardan koruyacak ve güvenliğini garanti edecek miktarı aşmamalı, sonraki gidişler de ticaret hacminin genişleme hızıyla uyumlu olmalıdır. İşlevsiz olduğu halde koloniye gönderilen birey dengeleri bozup *kolonların* huzurunu kaçırır, metropol nüfusunun haddinden fazla azalması da anayurdun ekonomik ve siyasi gücünü baltalar. Nitekim metropol bu tür sakıncaları dikkate alarak koloniye katılmak isteyen yurttaşın kendi başına karar vermesini engelleyebilir (*Encyclopédie*, "colonie", 1782: 521-522).

Görüldüğü üzere, Aydınlanmacılar "koloni" terimini ve "kolonileşme" sürecini modern zamanlarla sınırlamamış ve (bugün bizim de yaptığımız gibi) ilk kolonilerin doğum anını antik çağlara kadar götürmüşler. Açıkçası, ne Yunanlar ne de Fenikeliler Batı Akdeniz'de kurdukları şehirleri, köyleri ya da ticari üsleri "koloni" sözcüğüyle tanımlamışlardır. Yunanların M.Ö. 8. ve 6. yüzyıllar arasında kurdukları yerleşimleri *koloni* şeklinde adlandıran kişi Rönesans dönemi İtalyan filologu Lorenzo Valla'dır (1406-1457). O, Yunancası "apoikia" olan terimi Latince "colonia" ile karşılamayı uygun görmüş ve böylece Yunanların Batı Akdeniz'de kurdukları yerleşmeleri Roma emperyalizmiyle özdeşleşmiş olan "koloni" sözcüğüyle karşılamıştır. Grekçe "apoikein" *evinden uzakta yaşama* durumuna, "oikos"u (baba ocağını) terk etme eylemine işaret eder. Aynı kökten türetilen "apoikia" ise, topluluğun anayurttan ayrılıp yeni yurdunu kurana dek yaşadığı maceranın tamamını tanımlar: baba ocağından (doğduğu topraklardan) kopma ve başka bir sitede yeni bir yaşam kurma eyleminin bütünü, hatta göç eden topluluğun kendisi de aynı terimle tarif edilir (Delamard, 2006: 252). Üzerinde pek de düşünmeden "Asur ticaret kolonileri" olarak adlandırırverdiğimiz yerleşimler ise, Asurlu tacirlerin toplandığı semtlerden ibarettir. Asurlular bu semtlere "karum" demişlerdir. Aslı Akkadça olan terim, Sümerce "kar" (liman, rıhtım) sözcüğünden türetilmiş olup şehrin hemen dışında ticari işlerin görüldüğü, kendine özgü siyasal ve yönetsel statüye sahip semtleri tanımlamaktadır. Asurluların özellikle

Anadolu'da kurdukları "ticaret kolonileri" yalnızca karumlardan oluşmaz. Daha küçük ölçekli *ticari istasyonlar ya da üsler* de vardır ki bunlara "wabartum" denir. *Wabartum* özerk bir yapıya sahip olmakla birlikte kendine en yakın karumla işbirliği içinde hareket etmelidir. İşin aslı, ne *karum* ne de *wabartum*, koloni teriminin çağrıştırdığı "kolonların çevre halkından bağımsız biçimde kurdukları yeni yurt" anlamını verir. Asurlu tüccarın Anadolu'daki en büyük karumu Kaniş (Kültepe-Kayseri) şehrinde bulunur, ancak M.Ö. 19. yüzyılda bu ticari semtte yaşayan Asurluların sayısı 300'ü aşmamıştır (Michel, 2010: 2, Veenhof, 2003: 78).

Sokaktaki insan "koloni" sözcüğünü duyduğu anda onu *sömürgecilik/emperyalizmle* özdeşleştirir. Bu eğilim herhalde temelsiz değildir, zira çağdaş koloniler daha en baştan "işgal ve yayılma" arzusunu tatmin edecek biçimde kurulmuşlardır. Nitekim 1977 gibi geç bir tarihte yayımlanan "Fransız Dili Hazinesi: 19. ve 20. Yüzyıl Sözlüğü" adlı eserde, kolonileşme, "az-gelişmiş ve yerli nüfus bakımından zayıf bir bölgenin aynı metropolden gelen göçmenler eliyle işgali, doğal kaynaklarının istismarı, bölge topraklarının uzaktaki metropolün vesayetine girmesi" biçiminde tarif edilir. Buradaki tanım aslında Batılıların niçin Yunan kolonileri ile Avrupa devletlerinin eseri olan çağdaş koloniler arasında bir koşutluk kurduklarını açıklamaya yetiyor: Uzak diyarlara kolon gönderen metropol gelişmiş, kolonların yeni yurtlarında karşılaştıkları yerliler ise az-gelişmiştir. 18. ve 19. yüzyılların tamamı ile 20. yüzyılın ilk yarısında geniş kabul gören bir söylemle ifade edersek, kolonileşmenin yönü hep "daha uygar" dünyadan "daha ilkel, vahşi ya da barbar" dünyaya doğrudur. Bu bakış açısının ilk sonucu çağdaş kolonileşmenin meşruiyet kazanması, Antik Yunan kolonilerinin de "uzak diyarlara uygarlık götürmek" gibi bir misyon çerçevesinde değerlendirilmesidir. 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş olgunlaşan yaklaşıma göre, uygarlığı Avrupa'ya getirenler (Marsilya, Sicilya ve İtalya'ya yerleşmiş) Yunan kolonileridir: Bu kültürle yoğrulan Roma ve Hıristiyanlık değil midir zaten Avrupa'yı Avrupa yapan? Sonuçta çağdaş kolonlar Yunan kolonileşmesinin uygarlaştırıcı işlevini kaldığı yerden sürdürmekten başka ne yapmışlardır? Sergilediğimiz bu yaklaşımın Avrupa-merkezli tarih anlayışını antik çağlara kadar genişlettiği ve Grekoromen-merkezli bir tarih yazıcılığı önerdiği açıktır. Ancak böyle olmakla birlikte, antik ve çağdaş kolonileri serinkanlı bir tutumla karşılaştırmak (böyle bir şeyin varlığından söz edilebilirse) "koloni ideası" üzerine düşünmek açısından son derece yararlıdır (Delamard: 2006: 254–259). Elinizdeki metnin yazarı işi daha da ileri götürmek niyetinde: Kolonileşme hareketini ilkçağın da gerisine taşımak acaba tarihöncesi kültürlerin/tekniklerin akışını açıklamak için bir yöntem olarak kullanılmaz mı?

2- Paleolitik Göçler "İlk Kolonileşme Örnekleri" Sayılabilir mi?

Koloni teriminin içeriği ve farklı dönemlerde/zamanlarda yaşadığı anlam kaymaları üzerine yoğunlaşan bir çalışmada Aydınlanmacıların ufuk açıcı tasniflerini dikkate almamak olmazdı. *Encyclopédie*'nin yazılmasındaki amaç da zaten insanoğlunun o zamana dek (XVIII. yüzyıl ortaları) edindiği bütün bilgileri bir araya toplamak, böylece her terim için genel kabule uygun birer senteze ulaşmak değil miydi? Yine de, Aydınlanma çağından bugüne kadar geçen 2,5 asırda ilkçağ kolonilerine ilişkin bilgilerimizde muazzam bir genişleme olduğunu belirtmek gerek. Aydınlanma filozofları klasik (grekoromen) kültüre hâkimdiler, ancak onlar arkeolojik kazıların henüz başlamadığı bir dönemde M.Ö. 1. binyıldan önceki çağları bilemezlerdi. Bugün bile Klasik Çağ öncesi kültürleri, hele yazının icadından önceki dönemlerde yaşamış insanların toplumsal ilişki biçimlerini ortaya koymakta zorlanıyoruz. Yine de, ilkçağ kolonilerinin neden olduğu kültürel etkileşimleri *Encyclopédie*'nin altılı tasnifi ekseninde incelemek mümkün.

Aydınlanmacıların ilk tasnifi tarih-dışı bulunabilir ve onun tarih disiplininin çağcıl mantığıyla uzlaşmaz olduğu öne sürülebilir. İlahi kaynaklı tufan söylencesini, merkeze insanı alan bir disiplinin neresine koyacağız? Ne ki aynı söylence, insanoğlunun Orta Paleolitik (300 000 – 40 000) sonlarından başlayıp Afrika'dan diğer kıtalara yayılmasına olanak tanıyan göç macerası içinde bir metafor işlevi görebilir. Zamansal yakınlığına karşın kendisinden önceki çağlar ve Ege Denizi'nin uzağındaki mekânlar hakkındaki bilgisi Aydınlanmacılardan daha fazla olmayan Platon da uygarlığın ve yasanın kökenini ortaya koymak istediğinde anlattısına "başlangıç" yapabilmek için *tufana* başvurmuştur. "Bugünkü durumumuz, kentler, siyasal

düzenler, sanatlar, yasalar, her tür kötülük ile her tür erdem o günkü koşullardan çıkmadı mı? ... Kentlerdeki pek çok güzel ve çirkin şeylerden habersiz yaşayan o çağ insanların tam anlamıyla erdemli ve tam anlamıyla kötü olduklarını düşünebilir miyiz? ... Demek ki, zaman geçtikçe ve soyumuz çoğaldıkça, her şey gelişe gelişe bugünkü durumuna geldi. ... Herhalde birdenbire değil, uzun bir süre içinde yavaş yavaş... Sanırım yükseklerden düzlüklere inerken hepsinin içi yeniden korkuyla dolmuştur. ... Demir, bakır ve bunun gibi şeyler gerektiren sanatlar bu süre içinde, hatta daha uzun süre, o çağ insanlarıncaya bilinmiyordu, değil mi? ... Böylece o çağda birçok yerde ayaklanma ve savaşlar ortadan kalktı... Her şeyden önce sayıları az olduğundan birbirlerini seviyorlar ve hoş tutuyorlardı, sonra yiyecek yüzünden kavga çıkmıyordu. ... Aralarında yoksullar yoktu ve yoksulluk yüzünden birbirlerine düşman olmuyorlardı” (*Yasalar*, III, 678a – 679b).

Olivier Aurenche ve Stefan Karol Kozlowski, 1999’da yayımladıkları “La naissance du Néolithique au Proche Orient, ou le paradis perdu” (Yakın Doğu’da neolitiğin doğuşu ya da kayıp cennet) adlı yapıtlarında *Neolitik devrimin* 6 binyıllık bir süreç sonucunda tamamlandığını ortaya koyarlar. Kitabın adındaki *kayıp cennet* vurgusu, avcı-toplayıcılıktan otlatıcı-çiftçiliğe geçişin yarattığı nostaljiye işaret eder. Yazarlara göre, kutsal kitaplardaki *Eden* ve greko-latin kültüre özgü *Altın Çağ* (mutluluk/barış temalı mitolojik çağ) söylenceleri, insanoğlunun üretmek zorunda olmaksızın doğanın nimetlerinden yararlandığı *Paleolitik dönemden* yaşamını idame ettirebilmek için tarla sürmeye ve hayvan olatmaya mecbur kaldığı *Neolitik döneme* geçişin sancıları içinde hayat bulmuştur (Aurenche et Koslowski, 1999). Tarım, insanın doğaya müdahale ederek besin kaynakları üzerinde denetim kurmasını sağlamışsa da onu toprağa bağlı kılmıştır. Sayıları artıp sınırları genişleyen neolitik yerleşmeler, stres, salgın ve kıtlık gibi sorunlar da üretir. Amerikalı biyolog Jared Diamond’un Yunanistan ve Türkiye’de 4. binyıla ait insan iskeletlerinden hareketle yürüttüğü ve 1998’de yayımladığı çalışma, avcı-toplayıcı erkeklerin aynı ülkeyi ve zamanı paylaştıkları yerleşiklerden ortalama 18 cm daha uzun ve daha sağlıklı olduklarını ortaya koyuyor (Demoule, 2011: 20–21). Buradan hareketle, Platon’un ifade ettiği *uygarlık-öncesi mutlu yaşam mitinin* gerçeklerden çok da uzak olmadığı söylenebilir.

Platon’un “tufan” söylencesini Locke, Hobbes ve Rousseau’daki *doğa haline* (yani uygarlık öncesine) karşılık gelecek biçimde işlediği dikkate alınır, *Encyclopédie*’deki tufan-koloni eşleştirmesini Paleolitik çağa özgü göçlere (insanoğlunun yeryüzü toprağına yayılma macerasına) uyarlamak olası görünüyor. Asıl sorun, bu durumda *koloni* kavramının içeriğinin alabildiğine genişlemesi, yeni bir yaşam kurma umuduyla gerçekleştirilen bütün göçlerin *koloni* kapsamına sokulmasıdır. Nitekim tarihöncesi araştırmacıları ilk insansıların Afrika’dan diğer kıtalara geçişini betimlerken bile *Avrupa’nın kolonileştirilmesi* gibi tanımlamalara başvururlar. Buna göre, *kolonileştirme* olgusu zamanımızdan 2 milyon yıl önce doğmuştur: Alet kullanabilen ilk insansılar 2,55 milyon yıl önce Batı Afrika’da belirmiş, bunların bir kısmı (*kolonlar?*) 2 milyon yıl önce Levant Koridoru’na, 1,8 milyon yıl önce Transkafkasya’ya, 1,4 milyon yıl önce Kuzey Akdeniz kıyılarına ulaşmışlardır (De Lumley vd., 2009). Bu uzak dönemleri görmezden gelip dikkatimizi modern insanın göç macerasına çevirirsek, Orta Paleolitik sonunda muazzam bir nüfus akışına tanık oluruz. Göçler Üst Paleolitik’te artarak sürmüş, son buzul çağı tamamlanıp Holosen’e geçilen dönemlerde Kuzey Avrupa ve İrlanda’ya kadar uzanmıştır (Villa, 2000: 161).

“Koloni” kavramıyla neolitik-öncesi topluluklar arasında ilinti kurmak başta sorunu görünebilir. Her şey bir yana, koloniyi ve onun içinden çıktığı metropolü birer *şehir* olarak kurguladığımızda, tarihöncesi uzmanlarının *Avustralya’nın ya da Sibirya’nın kolonileştirilmesi* şeklinde adlandırdıkları olguları kolonicilik hareketleri ekseninde değerlendirmek terimin kapsamını aşırı esnetmekle itham edilebilir. Ne ki, aşırı görünmekle birlikte, bu tavır koloniyi koloni yapan göç olgusunu ve yaşam alanını değiştiren topluluğun yeni yurduna kültürünü de taşıdığı gerçeğini öne çıkarmak gibi bir erdeme sahiptir. Neolitik sırasındaki/sonrasındaki nüfus hareketlerini mümkün kılan şey, *homo sapiens sapiens*in Paleolitik boyunca yeryüzünün bütün kıtalarına gitmesi, bütün bölgelerine nüfuz edebilmesi, farklı iklim koşulları ve bitki örtülerine uyum sağlaması, daha önce hiçbir hayvanın başaramadığı ölçüde yeryüzü toprağına yayılması değil midir? Hem zaten tarihöncesi araştırmacıları da Paleolitik insanının “koloni”

kurduğunu söylemiyorlar, bakir toprakların yeni topluluklarla tanışmasını betimlemek için bir “süreç” olarak *kolonileştirmeden* söz ediyorlar.

Orta ve Üst Paleolitiğe damga vuran göçler, insanoğlunun yeni çevre koşullarına uyum sağlama hızını/kapasitesini sergilediği ilk örneklerdir. Bunlar bize insanın yurduna tutunmak için büyük çaba sarf ettiğini ve mekân değiştirme kararını yaşamını orada sürdürme umudunu tamamen yitirdiği bir anda verdiğini gösteriyor. Göçe yol açan çevre koşulları değiştiğinde anayurda geri dönen topluluklar az değildir. Paleolitik dönemdeki göçler, ilkçağdan günümüze kadarki kolonileşme faaliyetlerinin neden olduğu kültür alış-verişlerini anlamayı kolaylaştırır. Zor doğa koşulları nedeniyle yalıtılmış bir yaşam süren toplulukların kültürel evrimi sınırlıdır. Bunlardan bazılarının binyıllar boyunca değişmeden kaldıkları bile söylenebilir. Bugün hala avcı-toplayıcı pratikleri sürdüren topluluklara rastlayabiliyoruz (Klima, 2000: 447). Böyle bakıldığında, göçün ve kültürel karşılaşmaların toplumsal değişme üzerindeki etkilerini teslim etmek gerekir. Nitekim Stiles, *Paleolitik kültür ve kültürel değişme* konusunu işlediği makalesinde kültürün üç sürece bağlı olarak değiştiğini söyler: icat, başkasından alma, göç (Stiles, 1979: 4).

Paleolitik kolonileşmeleri en iyi inceleyebileceğimiz örnek Avrupa. Kazılar bu kıtada yoğunlaştığı için, Avrupa’daki paleolitik yayılmanın izini sürmek diğerlerine nazaran daha kolay. M.Ö. 16000’lerde, Son Buzul Çağı’nı takip eden dönemlerde, yüksek rakımlı bölgelerin (özellikle Fransa’nın güneyi ile orta kısımlarına denk düşen Massif Central’in) *kolonileştirilmesi* sürecine ek olarak açık hava sitlerinde de artış gözölüyoruz. Pierre-Yves Demars, 2002 tarihli bir çalışmasında, 2500’den fazla yayını taramak suretiyle, Avrupa’da ortaya çıkarılabilmemiş Son Buzul Çağı’na ait paleolitik sitlerin sayısını 358 olarak veriyor. Avcı-toplayıcılığın yayılma alanını saptamaya yarayan bu sitler İber Yarımadası, Güney Fransa, İtalya’nın kuzey sınırı ve Balkanlar’da yoğunlaşır. M.Ö. 12700’lerdeki *Heinrich 1 Olayı*’ndan sonra (buzulların erimesiyle buz dağlarının denize boşalması; düzenli tekrarlanmayan aşırı soğuk dönemler), yükseklerdeki paleolitik sitlerin terk edildiği görülür. M.Ö. 12000’lerde, Pireneler, Massif Central, Alpler ve Jura yeni bir “kolonileşme” dalgasına maruz kalır. Bu dalga etkisini Holosen Çağı’na dek (M.Ö. 9000) sürdürecektir. Sayıları ikiye katlanan (680) sitler, İber’in kuzeyi, Fransa’nın güney yarısı ve İsviçre-Avusturya-Slovenya hattına sıkışmıştır (Demars, 2002: 289–291).

Paleolitik kültürün Avrupa’nın bütünü ve özellikle kuzeyi işgal etmesi için Holosen Çağı’nın ilk iki binyılı (9000–7000) beklemek gerekir. Bu dönemde sayıları 870’e ulaşan paleolitik sitlerin %24’ü kuzeydedir. Britanya Adası ile Danimarka, hatta (birkaç sitten ibaret olsalar da) İsveç ve İrlanda, *kolonileşme* sayesinde ilk kez paleolitik kültürle tanışmışlardır. Yayılmadan yalnızca kıtanın kuzeyi değil yüksek bölgeleri de pay alır. Öyle ki, M.Ö. 11500’lü yıllara tarihlenen Longetraye sitesi (Fransa) denizden 1235 metre yüksektedir. M.Ö. 7100’lerde hayat bulan Aulp du Seuil sitinin (Güneydoğu Fransa) rakımı 1700 metredir. Paleolitikten mezolitiğe geçiş dönemine (M.Ö. 9000–7000) ait sitlerin en yüksek %10’unun ortalama rakımı 1049 metredir. Bütün bu veriler, insanoğlunun göç yollarıyla iklimsel değişme arasındaki bağı kanıtlamaya yeter. Holosen Çağı’nın başında besin kaynakları düzeyinde de önemli bir değişim yaşanır. O döneme değin avlanan hayvanlar yalnızca büyük memeliler iken, Holosen’den sonra bunlara küçük memeliler, kuşlar ve balıklar eklenir, bitkiler de besin kaynağı olarak önem kazanır. Peki, dönüşümün baskın nedeni hangisi? İklimin ısınması mı, nüfus artışı mı, yeni besin kaynaklarına ulaşmayı kolaylaştıran teknik yenilikler mi? Soruyu yanıtlamakta zorlanıyor olmamız insan davranışları ile iklim/çevre koşulları arasındaki ilişkinin karmaşıklığına kanıttır. Paleolitik kolonileşme sürecinde yaşananlar, insanın çevresel değişimlere uyum sağlamak için davranış kalıplarını değiştirmeye ne denli hazır olduğunu gösterir (Demars, 2002: 292–296).

Paleolitik-neolitik çizgisinde bir ara dönem olarak tasarlanan *Mezolitik Çağ*, iklimin ısınmasına ve insanoğlunun yaşam alanının genişlemesine denk düşer. Hayatta kalmak için büyük sürülerin izlediği yolları takip etmeye alışmış avcılar, değişen koşullara uyum sağlamak zorundadırlar. Paleolitik devir insanı yeryüzüne yayılma macerasında sınır tanımamış, doğanın önüne koyduğu engelleri bile aşmaya çalışmıştır. Özel olarak Üst Paleolitik, insanoğlunun toplumsal tarihinin en uzun safhasını oluşturur ve onun doğa karşısındaki yeni konumuna dair ipuçları verir. Artık insanlık üretici kapasitesini dışa vurmaya hazırdır (Klima, 2000: 447, 463).

3- Neolitik Yayılmanın Üç Hali: İcat, Kolonileşme ve Kültürleşme

Paleolitik dönemde kültürel değişme açısından önemli işlevler yüklenen göç, *neolitiğin yayılmasına* da damga vurmuştur. Stiles'in sınıflandırmasını esas alarak neolitikleşme sürecinin üç temel üzerinde yükseldiğini öne sürebiliriz: icat, kültürleşme (*acculturation*: farklı kültürel özelliklere sahip grupların teması sonucu ortaya çıkan kültürel değişme) ve kolonileşme/göç. Bunların ilki, paleolitiği aşır yeni bir ekonomik sistem yaratmak üzere olan *mezolitik toplumun* kendi dinamikleriyle (başka bir kültürün etkisine maruz kalmadan) özgün teknikler geliştirmesi ve yavaş bir neolitikleşme yaşamasını tarif eder. Buradaki teknik-ekonomik evrim tedricidir, aşamalıdır. Kültürleşme yoluyla neolitikleşme ise, mezolitik toplumun tarım toplumlarına özgü kültürel unsurların (tarım, hayvancılık, taş işçiliği, keramik) bir kısmını özümleyip kendine mal etmesidir. Böylesi durumlarda, neolitik devrimi içselleştirmeye hazır bir toplum (zaten bundan dolayı ona *mezolitik* sıfatını yakıştırıyoruz, bu toplumun iç dinamikleriyle neolitiğe geçememiş olsa da kendi haline bırakıldığında eninde sonunda neolitikleşme yaşayacağını *varsayıyoruz*) yabancı bir unsur olarak karşısında bulduğu neolitik tekniklere uyum sağlar. Kültürleşme yoluyla neolitikleşmede teknik ve kültürel değişimin tedrici değil ani biçimde gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Ancak kültürleşmenin mümkün olabilmesi için de mezolitik toplum "neolitikleşme eğilimi" göstermelidir (Plateaux, 1993: 21). Tam bu noktada 18. yüzyılda yaşamış İskoçyalı düşünür Adam Ferguson'un sözlerini anımsamakta yarar vardır: "Milletler yalnızca kendilerinin zaten icat etmek üzere oldukları şeyleri dışarıdan alabilirler". Fuad Köprülü'nün yaklaşımı da Ferguson'ununkine yakındır: "Herhangi bir iktibas ve taklit imkânı için de muayyen birtakım şartların vücudu lâzımdır" (Berktaş, 2002: 29, 95).

Neolitiğin icat ve kültürleşme (başkasından alma) dışında, göç/kolonileşme sonucunda da toplumların hayatına girebileceği düşünülür. Buna göre, neolitik bir merkezden mezolitik topraklara doğru göç eden topluluk, gittiği yerde karşılaştığı yerlilere tarım kültürünü aşılar ya da kendine yer açmak için yerlilerin ülkedeki varlığına son verir. Öte yandan, göç sonucunda aynı mekânı paylaşmak zorunda kalan iki topluluğun *barışçı* bir birliktelik kurarak kültürlerini birbirlerine aktarmadan da yaşayabileceklerini hesaba katmak gerekir. Mezolitik (avcı) toplum böylesi durumlarda *ötekinin* kültürel etkisine maruz kalmadan kendi evrim çizgisini izlemeyi sürdürebilir, ancak beklenen onun tedricen diğerinin içinde erimesi ya da fiziki varlığının er ya da geç ortadan kalkmasıdır (Plateaux, 1993: 21–22).

Yabani bitkilerin evcilleştirilmesi, tarımsal ürünün depolarda saklanması ve bunlara eşlik eden yerleşikleşme, besin kaynaklarının denetiminde yeni bir çağa girildiğini gösterir. "Neolitik" adını verdiğimiz bu çağ, yoğun bir nüfus artışına tanıklık etmiştir. Sürekli hareket halindeki avcı-toplayıcılarda doğurganlık sınırlı iken, çiftçi-otlatıcı kadınların doğurganlığı ortalama 3 kat daha fazladır. Yüksek çocuk ölümleri nüfus artış hızını dengede tutuyor olsa da, neolitik grupların avcı-toplayıcılara göre daha hızlı büyüdüğü tartışılmaz. Öte yandan, avcı-toplayıcılık 20–30 kişilik gruplar halinde örgütlendiği için, bu kültürün neolitiklerle rekabet şansı daha baştan zayıftır. Nitekim yaşam alanını sürekli genişleten çiftçi-otlatıcılık, bin yılları kapsayan bir süreç sonucunda avcı-toplayıcılığı yeryüzü toprağından kazımış, dünyanın insan yerleşimine en elverişsiz noktalarına bile ulaşarak mezolitik kültürün son sığınaklarını ele geçirmiştir (Demoule, 2011: 20). Neolitik kolonlar yurt edindikleri yeni topraklarda hiçbir insan topluluğuyla karşılaşmayabilirler de. Neolitik devirde Kıbrıs / Ortaçağ'da İzlanda örneklerinin gösterdiği gibi, bu tür kolonileşmelerde kültürel değişme yerli-göçmen karşıtlığından değil, anayurttan farklı çevresel koşullara uyum sağlama çabasıyla kaynaklanır.

Neolitik, dünyanın çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız süreçler halinde, birbirine benzemeyen bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Dünya ölçeğinde bakarsak, *neolitik yayılma* için ortak bir anavatan bulamayız. Yakın-Doğu neolitiği aralarında en eski olandır (M.Ö. 10000–9000). Diğer neolitik merkezler zaman bakımından yeni olsalar da Yakın-Doğu'dan farklı bir neolitikleşme yaşamışlardır. Yakın-Doğu neolitiğine can veren evcil hayvan türleri koyun, keçi, sığır, domuz, bitki türleri ise buğday ve arpadır. Çin neolitiğinde (8000–7000) evcilleştirilen / tarıma alınan türler, domuz, köpek, tavuk, darı ve pirinçtir. Ayrıca Çin neolitikleşmesi kuzeyde Sarı Nehir, güneyde Yangtze Nehri olmak üzere (zaman içinde

bütünleşen) iki ayrı merkezde hayat bulmuştur. Yeni Gine neolitiğine özgü bitkiler (M.Ö. 7000–5000) muz ve gölevez; Afrika'nın ekvatora yakın bölgelerinde (3000–1000) tarıma alınanlarsa inci darısı, sorgum ve pirinçtir. Meksika neolitiğinin (5000–3000) evcil türleri kabak, mısır, fasulye, avokado, pamuk ve tütündür. And neolitiğinin (5000–3000) yaratıcısı olan Güney Amerikalılar biber ve patates tarımı yapmış; lama, alpaka ve Gine domuzunu evcilleştirmiştir. Mississippi neolitiğini (2000–1000) biçimlendiren bitki türleri ise, ayçiçeği, kabak ve kaz otudur. Manyok tarımının anayurdu Amazon bölgesini de eklersek, neolitiğin kabaca 8 merkezde doğduğunu, bundan sonra çevreye doğru genişlediğini söyleyebiliriz (Demoule, 2011: 21–22).

Yayılanın hangi koşullarda gerçekleştiği ortaya konabilirse, neolitiğe katkı yapan bir süreç olarak “kolonileşme”yi incelemek kolaylaşır. Ne ki, “neolitik bir bölgeye nasıl girer?” sorusuna tatminkâr bir yanıt bulmak zordur. Sıkça rastladığımız açıklamalar, dikotomik bir yaklaşımı yansıtır: Neolitik yayılma kültürel etkileşimle nüfus hareketi arasına sıkıştırılır. Oysa bu indirgemeci yaklaşımın zenginleştirilmesinde yarar vardır. Yakınlarda kaybettiğimiz Çek arkeolog Marek Zvelebil 7'li bir sınıflandırma öneriyor. 1- Neolitik topluluk, önceden belirlediği topraklara göç ederek tarım kültürünü oraya götürebilir. 2- “Kolonileşme” bir kerede değil de ardışık ve zamana yayılmış biçimde gerçekleştirilebilir. Bu durumda, bölgeye aşamalı göçlerle küçük kabileler halinde yerleşildiği varsayılmalıdır. 3- Asabiyyeti güçlü bir seçkinler grubu, gözüne kestirdiği topraklara kararlı biçimde girerek yerliler üzerinde siyasi hâkimiyet kurabilir. 4- Gezgin demirciler, kalaycılar, deri işleyiciler ya da çobanlardan oluşan uzman bir grup, faaliyet alanına uygun bir bölge keşfederek orayı yurt edinebilir. 5- Küçük grup, önceden belirlediği (neolitik yaşam tarzına uygun) bir bölgeye girer ve orada “koloni” ya da (yerlilerin hareket alanının içinde) korunaklı bir sit yaratır. Zvelebil, bu modeli ilkinden ayırt eder ve ona “pire sıçrayışı şeklinde kolonileşme” adını yakıştırır. 6- Çiftçilerle avcılarının temas ettikleri bölgelerde de neolitikleşme küçük adımlarla avcı-toplayıcıların alanına sokulabilir (*hareketli sınırlar*). Bu durumda, neolitik havzanın iki kültür arasındaki alış-verişler, evlilikler ve ittifaklar yoluyla genişlediği görülür. 7- Bölgesel ya da bölgeyi de aşan takas ağları sayesinde çiftçi-otlatıcılarla avcı-toplayıcılar arasında bir iletişim kanalı açılırsa, teknik bilgiler zamanla komşuya aktarılır. Neolitik, böylesi durumlarda, bir kültürel etkileşim sürecine bağlı olarak da yayılabilir (Zvelebil, 2000: 385–386).

4- Doğu Akdeniz kıyıları ile Kıbrıs'ta Kolonileşme ve Neolitikleşme

M.Ö. 8800 yıllarında Orta Fırat üzerinde doğduğu düşünülen PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B) kültürü, Erken-PPNB boyunca (M.Ö. 8800–8200) Suriye'nin kuzeyi ile Güney-Doğu Anadolu'ya hâkim olmuş, Orta-PPNB'de (8200–7500) ise büyük olasılıkla göçmen gruplar eliyle Güney Levant'a götürülmüştür. PPNB, tarım etkinliğinin genelleştiği, hayvancılığın bölgede ilk kez belirip geliştiği kültürün adıdır. Bu evrede dörtgen-planlı mimari yerleşmiş, ölü gömme ritüeli olarak da kafatası kültü yaygınlaşmıştır. Artık tarım morfolojik açıdan evcilleştirilmiş türleri (siyez buğdayı, makarnalık buğday, arpa, mercimek, baklagiller) kapsamaktadır. Keçinin evcilleştirilmiş olduğuna dair izlere de bu devirde rastlanır. Eriha kazıları, yeni kültürün taşıyıcıları olarak Güney Levant'ın yerlileri ile karışmış kuzeyli göçmenleri işaret eder. Güneyin o zamana kadar tanımadığı siyez buğdayı bölgeye orta-PPNB'de girmiş görünür. Bununla birlikte, yerel gelenekler her şeye karşın ayakta: Daire-planlı mimari ile güneye özgü kap-kacak teknolojisi sürmektedir. Geç-PPNB (7500–7000) boyunca yeni kültürün yayılma alanının daha da genişlediği, kurak bölgelere kadar uzandığı gözlenir: Tarım bilgisi ekmeklik buğdayın kültüre alınmasıyla yeni bir safhaya girmiş, keçi/koyun yetiştiriciliği yaygınlaşmıştır. Geç-PPNB'nin köyleri daha önce hiç olmadığı kadar geniştir: Kuzey Suriye'deki Abu Hureyra'nın genişliği 12 hektarı bulur. Geç-PPNB'ye ait bu göstergeler, insanoğlunun Orta-Fırat'ta yeni bir çağa adım attığının açık kanıtlarını oluşturur. Bugün, PPNB kültürünün yayılmasında göçün önemli bir işlev yüklendiği düşünülüyor. Nitekim Kuzey Suriye kıyı şeridindeki yerleşimlerin M.Ö. 7500 itibariyle Cezire'den (Yukarı Mezopotamya) kopup Ras-Şamra'ya (Ugarit) gelen çiftçi-otlatıcılar eliyle adım adım yapılandırıldığı öne sürülüyor. Cauvin çiftinin ihtiyatlı bir tutumla tırnak içinde “kolonileşme” olarak tarif ettikleri sürecin ayrıntılarını bugünkü veriler

ışığında ortaya koymak zor olsa da, kıyılarda ve Fırat yerleşmelerinde bulunan alet-edevatın aynı teknikle üretildiği gerçeği yadsınamaz (Cauvin et Cauvin, 1993: 23–25).

Orta-Fırat'ta beliren ve kabaca iki binyıl süren PPNB kültürünün Doğu Anadolu'ya, örneğin Cafer Höyük'e (Malatya) ulaşması zaman almamışsa da, Güney Levant'a inişi Orta-PPNB'de gerçekleşmiştir. Güneydeki kültürün karma yapısını nasıl açıklayacağız? Burada söz konusu olan bir ödünç alma ya da kültürel etkilenme mi, yoksa kuzeydeki kültürün göç (ya da "kolonileşme") sonucunda fiziki anlamda güneye taşınması mı? Soruyu yanıtlamak için belki de güneydeki kültürün maddi yönü ile zihinsel yönünü bir arada değerlendirmeliyiz. Bilindiği üzere, J. Cauvin *insanın zihinsel kapasitesinin evrimini* Neolitik devrimin merkezine koyar; bu devrimi insan zihniyetinin yeni bir dini anlayışla ve simgelerle yeniden yapılanması olarak tarif eder (Özdöl, 2011: 176; Çıvgın ve Yardımcı, 2010: 20). Onun *sembol devrimi* adını verdiği (Neolitiği mümkün kılan) süreçte iki figürin öne çıkmaktadır. Bunların ilki kadın figürinleri olup PPNB'yi önceleyen PPNA (Çanak Çömleksiz Neolitik A) boyunca ve tarımın hemen öncesinde (10. binyılda) güney ve kuzey Levant'ta neredeyse eşzamanlı belirmişlerdir. Ana-tarıncayı simgelediği düşünülen kadın figürininin eril muadili olarak tanımlanabilecek (genelde boğa biçiminde tasvir edilen) ikinci simgesel figürün doğum yeri ise kesinlikle Fırat'tır. İki figürinin Fırat üzerinde ortaya çıkış tarihleri aynı döneme, yani PPNA'ya denk düşer. Ne ki, erkekliği simgeleyen boğa figürlerinin Güney Levant'a inişi ancak PPNB'de gerçekleşir. Bu son derece önemli bir veridir, çünkü önce kuzeyde, yüzyıllar sonra da güneyde ortaya çıkan yeni kültürün mekânın düzenlenmesi (dörtgen-planlı yapılar) ve silah teknolojisinin yenilenmesiyle sınırlı kalmadığını, yeni bir düşünme tarzının zuhuruyla da taçlandırıldığını kanıtlar. Bu göstergeler ile Eriha'daki kemik örnekleri üzerinde yapılan incelemelerin ortaya çıkardığı irksal karışma, PPNB kültürünün kuzeyden güneye göç eden topluluklar tarafından blok halinde taşındığı varsayımını destekler. Suriye vahaları ile Kuzey Suriye kıyılarının ise, Orta-Fırat kökenli yerleşik gruplarca "kolonileştirildiği" ve Neolitik kültürün bu bölgelere Geç-PPNB'de ulaştığı kesin gibidir (Cauvin et Cauvin, 1993: 26–27).

Neolitik çağ "kolonileşme" maceralarına Kıbrıs da eklenmeli. M.Ö. 10. binyıl öncesinde insan yerleşiminden yoksun olduğu anlaşılan adanın ilk "ziyaretçiler"i avcı-toplayıcı mezolitik gruplardır. Bunlara ev sahipliği yapan biricik yerleşme ise, adanın güneyinde denizden 40 metre yükseklikteki Aetokremnos'tur. Kıta ahalisi bu dönemlerde yalnızca Kıbrıs'a değil, diğer Akdeniz adalarına da ilgi göstermiştir. Korsika, 9. binyılda kıtadan gelen ziyaretçilere açılmış adalardan yalnızca biridir. Kıbrıs'a ilk girişlerin nedeni olarak adanın avcı-balıkçılığa uygun faunası ve ziyaretçilerin keşif tutkusu gösterilebilir. Ülkede 9–6. binyıllarda Çanak-Çömleksiz Neolitiği başlatanlar, ilk ziyaretler sayesinde adanın konumu/potansiyeli hakkında yeterince bilgi sahibi olduğunu varsaydığımız kıta ahalisidir. İlk temastan sonraki ziyaretlerin adanın hammadde olanaklarından ve besin kaynaklarından yararlanma saikiyle uzun tutulduğu ve ülkedeki neolitik kültürün süreç içinde olgunlaştığı düşünülebilir. Diğer bir varsayım, kıtanın ani bir kararla terk edildiği ve adanın beklenmedik bir neolitik kolonileşme yaşadığı yönündedir. Guilaine ve Briois, tercihlerini ilk seçenektan yana kullanıyorlar (Guilaine et Briois, 2005: 15–18).

Yine de adada, kıtadan farklı olarak, hızlı/ithal bir neolitikleşme yaşandığı açıktır. Genel kanı, Kıbrıs neolitiğinin ülkeye M.Ö. 9. binyılın ikinci yarısında gelen kolonların eseri olduğudur. Edgar Peltenburg ve ekibi, M.Ö. 8200 civarında Kıbrıs'a yerleşerek neolitik kültürü adaya taşıyan Yakın-Doğulu çiftçi-otlaticıların Kıbrıs ile kıta arasında binyılları kapsayan bir iletişim kanalı açtıklarını düşünüyor. Kazı ekibi, bu uzun ve kesintisiz süreci 6 evreye bölüyor: 1- keşif, 2- kolonileşme, 3- kolonileşme, 4- pekişme, 5- yayılma, 6- serpilme/çiçeklenme. Ekibe göre, adadaki yeni kültürün kalıcı bir karakter kazanması (pekişmesi) sırasında kıtayla iletişim sürdüğü için, Kıbrıs PPNB kültürünün bölgesel bir varyantını oluşturur. Adadaki PPNB ne tamamen iç dinamiklerin ürünü, ne de Yakın-Doğu neolitiğinin birebir kopyasıdır. Ortada bir sentez vardır ve bu yüzden *Kıbrıs PPNB'si* gibi bir adlandırmaya ihtiyaç duyulur. Peltenburg'un ekibi *adanın kolonileştirilmesi* kararını bir doğa olayına dayandırır: Deniz seviyesindeki yükselme Suriye'nin batı, Anadolu'nunsa güney kıyılarını mesken tutmuş olan Çanak-Çömleksiz Neolitik insanların göçe zorlamıştır; bu gruplar buldukları bölgeden içeri çekilirlerse sahip oldukları

tarım arazisinin daralacağından korkup önceki ziyaretler sayesinde varlığı bilinen Kıbrıs'ı "kolonileştirme"yi yeğlemişlerdir. Bu durumda, "kolonlar"ın denizciliği bildiklerini ve adanın tarımsal potansiyelinden haberdar olduklarını varsaymalıyız (Peltenburg, 2003: 87-100).

Peltenburg'un kazı ekibinin bulguları çok önemliyse de, kıta ve ada PPNB'leri arasında kurduğu koşutluk sorunlu görünüyor. Nitekim kendisi de Kıbrıs'ta kazı başkanlığı yapmış olan Alain Le Brun, adadaki ve kıtadaki neolitik kültürler arasındaki geçişlilikleri yadsımamakla birlikte, Kıbrıs'ın kendine özgü karakteristiklerini yok sayacak denli genelleşici yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Ona göre, ada neolitiğini Levant için geliştirilmiş PPNA-PPNB kategorilerine uyarlama çabası sorgulanmaya muhtaçtır (Le Brun, 2004: 195). Gerçekten de, Kıbrıs'taki ilk neolitik topluluklar kıta PPNB'sinin baskın karakteristiklerinden farklı yollar izleyebilmişlerdir. Örneğin onlar PPNB'ye özgü dörtgen-planlı evler yerine, PPNA'da kıtanın hâkim mimarisini oluşturan daire-planlı barınaklar inşa etmişlerdir. Bu belki de adaya daha önce yerleşmiş olan mezolitik halkların bıraktıkları kültürel mirasla açıklanabilir. Kıbrıs'ın kıtaya ilişkisinin hiç kesilmediği sonraki dönemlerde de daire-planlı mimariden vazgeçilmediği görülür. Bu şaşırtıcı olgu, Kıbrıs neolitiğinin büsbütün ithal olduğu tezine darbe vurur (Guilaine et Briois, 2005: 19).

J. Guilaine, kıta kültürünün Kıbrıs neolitiği üzerindeki etkisinin M.Ö. 7500'e kadar baskın olduğunu, ancak bu tarihten sonra *kıta kökenli* karakteristiklerin zayıfladığını ve adanın daha kapalı bir neolitik çizgi izlediğini düşünüyor. Bunun kanıtı olarak da, adada kıtadan farklı bir taş işçiliğinin gelişmesini, Kapadokya'dan (volkanik bir dağ olup Anadolu'nun en önemli obsidyen kaynaklarına sahip Göllü Dağ'dan) getirilen obsidyen miktarının azalmasını ve sığır yetiştiriciliğinin zamanla terk edilmesini gösteriyor. Kıtada M.Ö. 7000'den itibaren yaygınlaşan keramik de adaya en az bin yıl sonra girecektir. Ancak şu gerçeğin de unutulmaması gerekir: Kıbrıs'ı evcil ya da vahşi yeni hayvan türleriyle tanıştıranlar kıta kökenli "kolonlar"dır. Kıbrıs, çiftçi-otlatıcı toplulukların kıtadan göç ederek temas kurdukları ilk Akdeniz adasıdır. İçinde (arpa hariç) evcilleştirmeye uygun hiçbir bitki ve hayvan barındırmayan adanın neolitikleşme sürecine kendi dinamikleriyle girmesi mümkün değildir; ülkenin tarım ve besicilikle tanışmak için denizciliği bilen Asyalı halkları beklemekten başka şansı yoktur. Kıbrıs kazılarında bulunan 9. binyıl sonralarına ait Yakın-Doğu kökenli *makarnalık buğday* tohumları morfolojik açıdan evcil karakterlidir. Aynı dönemdeki arpa tohumları ise henüz *yabanidir*. Göçmenlerin adaya getirdiği *evcilleştirilebilir* hayvan türlerine gelince, domuzun daha kıtada iken morfolojik değişim geçirdiği (yani *evcil* olduğu), sığırın *yabanî* karakterini bir ölçüde muhafaza ettiği, koyun-keçi gibi küçükbaş hayvanların ise kesinlikle *yabanî* oldukları anlaşılıyor. Saydığımız türlere ilişkin kemik analizleri, bunların ancak 8. binyılda (adada ilk görüldükleri zamandan bin yıl sonra) tam anlamıyla evcilleşmiş olduklarını kanıtıyor. Kıtadan göç edenlerin adaya av hayvanı da getirmeleri şaşırtıcı bir olgudur. Bunların içinde ilk göze çarpanlar, tilki ve sonraları Kıbrıslı avcıların gözbebeğine dönüşecek olan Mezopotamya geyiğidir. Kedi kıtadan adaya taşınan başka bir türdür, ancak bu hayvanın o dönemde hala vahşi mi, yoksa evcilleştirilmiş mi olduğu bilinmiyor. Adanın güneyinde Limasol'un 6 km doğusundaki Shillourokambos adlı *akeramik neolitik sitte* bulunan kedi çenelerindeki yanma/kesme izleri hayvanın etinin yendiğini ya da postu için kurban edildiğini gösterir (Guilaine, 2005: 528-530). Bütün bu verilerden kıta kökenli kolonların Kıbrıs faunası üzerinde belirleyici olduklarını anlıyoruz.

Kıbrıs'taki "neolitik kolonileşme"yi ilginç kılan bir başka unsur, adanın ilk neolitik yerleşmelerinden Shillourokambos'ta açılan kuyulardır. Bunların tarihi, sitin kurulduğu ana (8400-8200) kadar gider. Kıbrıs'ın ilk kuyularının çapı en az 1, derinliği ortalama 5 metredir. Mylouthkia sitindeki bir kuyunun derinliği ise 13 metredir. Adaya göç yoluyla gelenlerin kuyu açma tekniğini anayurtlarından getirdiklerini öne sürmek zordur, zira kıtada adadaki kadar eski kuyuya rastlanmamıştır. Kıtada şimdiye kadar keşfedilen en eski kuyu Güney Levant'taki Atlit-Yam sitine aittir, ancak bunun açıldığı tarih Kıbrıs'takilerden bin yıl sonraya denk düşer. Shillourokambos ahalisinin açtığı bazı kuyuların çok sert kayaların oyulmasını gerektirdiğini de ekleyelim (Guilaine et Briois, 2005: 20; Guilaine, 2005: 529). Buradan sit sakinlerinin kolektif çalışmaya yatkın oldukları ve yeni yurtlarının çevresel koşullarına hızlıca uyum sağladıkları sonucu çıkarılabilir.

5- Neolitiğin Anadolu Çiftçiler Tarafından Avrupa'ya Taşınması

Kıbrıs örneği bize anayurtlarını göç yoluyla terk eden toplulukların gittikleri mekâna deneyimlerini/birikimlerini (kısaca kültürlerini) götürmekle birlikte, yeni yurtlarının özgün koşullarının da etkisiyle kültürel değişmeye ve yeni deneyimlere açık olduklarını, orada yeni (anayurtlarından farklı) bir kültürün temellerini atabileceklerini gösterir. Kıbrıs'a benzer bir neolitikleşme süreci Avrupa'da da yaşanmıştır. Yakın-Doğu neolitiği, tarıma/otlaticılığa dayalı yeni bir ekonomik sisteme ve yoğun nüfus artışına kaynaklık etmiştir. Bu kültürün tohumları Levant yerleşimlerinde atılmışsa da, nüfus artışı yeni sitlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Öyleyse, "neolitik yayılma" ile nüfus artışı arasında bir bağlantı kurulabilir.

Hayvan sürülerinin izini sürdükleri için sürekli hareket eden avcı toplumlar nüfuslarını sabit tutmak zorundadırlar. Yerleşiklik ise hızlı nüfus artışına izin veren bir olgudur. İyi hasat dönemlerinde elde edilen üretim fazlası, çiftçi-otlaticıları daha karmaşık biçimde örgütlenmeye zorlar. Toprağı işlemek için hep fazladan kola ihtiyaç vardır; tarım etkinliği gün içinde daha fazla zaman ve toprakta daha fazla emek gerektirdiğinden nüfus artışı istenen bir şeydir. Bütün bu gelişmeler neolitiğin hızla yayılmasına katkı sağlayacaktır. Tarım toplumu büyüdükçe üç olasılığın gerçekleşmesi beklenebilir: 1- Neolitik topluluk, ekip biçmek için ya da sürülerine otlak bulmak amacıyla yeni toprak arayışına çıkar. 2- Nüfus artışı toplum içinde çatışmalara da neden olabilir. 3- Avcı-toplayıcılığın gerektirdiği seyyar yaşam biçiminden kurtulan çiftçi-otlaticılık, ulaşım tekniklerini geliştirerek hareket olanağını artırır ve toprak ya da hammadde arayışında avantaj kazanır. Bu nedenlerin biri, hepsi ya da henüz bilemediğimiz başka bir neden insanı yer değiştirmeye zorladığında, göçmen topluluk neolitik ekonomiyi ve yaşam biçimini de yanında götürür (Lemerrier, 2008: 2). J.-P. Demoule, neolitiğin Avrupa'daki hızlı yayılışını köy toplumlarının 100 ile 200 arasında değişen bir nüfusu yeterli görmesine bağlıyor. Ona göre, neolitik yerleşmelerin nüfusu 200'ü aştığında köy ahalisi tarım etkinliği ve toplumsal örgütlenme bakımından yük oluşturduğunu düşündüğü bir grubun köyden uzaklaşmasını teşvik eder, kolonileşme dalgalarının önünü açar. Ama herhalde bu son derece ilginç yaklaşımı Avrupa'da kurulan neolitik yerleşmelerin bütününe uyarlamak olanaksızdır (Rasse, 2008: 19).

Daha önce neolitik devrimin üzerinde yükseldiği üç temel saymıştık. Şimdi amaç neolitiğin bir merkezden çevreye doğru yayılmasını incelemek olduğundan, "icat" seçeneğini dışta bırakıp nüfus hareketleri ve kültürleşme seçeneklerine yoğunlaşabiliriz. Nüfus hareketi, kolonileşme ve nüfusun yakın coğrafyaya doğru genişlemesi şeklinde gerçekleşebilir. İlkinde nüfusun tamamı değil, küçük bir gruptur yer değiştiren. Kolonileşme hızlı/ani ve uzun mesafeli göçe vurgu yaparken, nüfusun coğrafi genişlemesi toplumun bütününe tedrici biçimde sınır ötesine taşınmasına, oralarda yeni köyler kurmasına işaret eder. Kültürleşme ise, bu türden göçler sayesinde çiftçi-otlaticılarla karşılaşan yerli/mezolitik grupların yaşadığı kültürel dönüşümdür. Kültürleşmenin doğal sonucu, avcı-toplayıcılığın neolitikleşmiş yeni bir kültüre evrilmesidir. Sürecin mutlaka barışçı biçimde gerçekleşmesi de gerekmez. Neolitik kolonlar yerlilere *ceбри* *kültürleşme* dayatırlarsa, iki toplum arasında doğan çatışmalar neolitikleşmeyi geciktirebilir (Lemerrier, 2008: 2-3).

Avrupa neolitiğinin Yakın-Doğu kaynaklı göçlerle doğduğu tezi sıkça dile getirilir. Buna göre, M.Ö. 9500'lerde Levant'ta hayat bulup 7000'lerde Orta Anadolu'ya sıçrayan neolitik kültür, M.Ö. 6500'de Yunanistan'a, 6200'de Balkanların kuzeyine taşınmıştır. M.Ö. 5500'lerde karadan Tuna boylarına (Orta Avrupa) ulaşan ve *Rubane* adı verilen neolitik kültürle Yakın Doğu'dan göçlerle adım adım Akdeniz'in kuzeybatı kıyılarına taşınan ve 5600'de İspanya'ya ulaşan *Cardial* neolitik kültürünün kolonileşme sürecinin ürünü olduğu varsayılır.

M.Ö. 7. binyılda, iklimsel ve büyük olasılıkla siyasal nedenlere bağlı olarak Levant'taki büyük yerleşimler çökmüş ve yaşamlarını buralarda sürdüren neolitik gruplar kitleler halinde Mezopotamya, İran, Orta-Asya, Mısır ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Yakın-Doğulu neolitik halkların Avrupa'ya geçişi de Anadolu üzerindedir (6500). *Kolonların* kurduğu ilk yerleşimler Ege kıyıları ile Balkanlarda yoğunlaşmıştır. Bunda kuşkusuz Güneydoğu Avrupa ikliminin Yakın-Doğu'ya benzemesi etkili olmuştur. Kıyı boyunca hareket etmeyi sürdüren "kolonlar", 6.

binyılın ilk yarısında İspanya'ya ulaşırlar. Balkanlarda ise, evcil bitki/hayvan türleri Avrupa iklimine uyum sağladıktan ve neolitik kolonlar yeni yurtlarına alıştıktan sonra, M.Ö. 5500 itibarıyla (nüfus artışı nedeniyle) kuzeybatıya doğru yeni bir göç dalgası başlamıştır. Neolitik, Karadeniz'den Atlantik kıyılarına ve Alplerden Baltık Denizi'ne kadar uzanan Orta Avrupa topraklarına işte bu göçlerle, yani bir tür "kolonileşme" süreciyle girmiştir (Demoule, 2011: 23).

Orta-Avrupa neolitiğinin "kolonileşme" sonucunda doğduğunu söyleyenlerin kanıtı, Tuna boylarında tarım, hayvancılık ve çanak-çömlek kültürünün aynı zamanda belirmesidir. Keramik artık neolitikleşmenin başlıca göstergesine dönüştüğü için tarım kültürünün yayılma hattını arkeolojik kazılarda bulunan çömleklerden hareketle izleyebiliyoruz. Ancak Tuna keramiği, Yakın-Doğu ve Anadolu geleneklerinden kopuşu da içerir. Resimli/desenli çömleğin yerini kısa zamanda "rubane" denilen Orta Avrupa'ya özgü yeni bir çömlek tipi alır. Alman arkeologların *Linearbandkeramik*/LBK diye adlandırdıkları, Fransızların *ruban* (bant, çizgi, şerit, kuşak) sözcüğünden yola çıkarak "rubane" adını yakıştırdıkları çizgi/bant desenli çömleklerin yayılma hattını izlemek Orta Avrupa neolitiğinin gelişimini takip etmek açısından zaruridir.

Anadolulu çiftçi-otlaticıların Güney Ege'deki Kiklad Adalarını Avrupa'ya geçişten çok daha önce tanıdıkları biliniyor. Bölge, obsidyen bakımından zengin olduğu için, 10. binyıl itibarıyla kıta ahalisi tarafından sıkça ziyaret edilmiştir (Kıbrıs'a ilk ziyaretlerin de bu dönemde başladığını unutmayalım). Çakmaktaşı gibi yontulabilen ve volkanik bir cam olan obsidyen, güzelliği ve keskinliği sayesinde alıcısı bol bir üründür. Kiklad üzerinden Güney Yunanistan'ı tanıyan Anadolu kökenli neolitik kolonların 7. binyıl boyunca Mora Yarımadası'na yerleştikleri ve ilk sivilizasyonları doğudaki Argolis ilinde kurdukları izlenebiliyor. Kolonlar, (Kıbrıs'ta olduğu gibi) sürülerini ve tahıllarını yeni yurtlarına taşımışlardır. Çiftçi-otlaticıların 6600-6500 civarında Yunanistan'a kalıcı biçimde yerleştikleri ve hatta orada (keramik örneklerinden izlenebileceği üzere) anayurtlarından farklı bir kültürün tohumlarını atmaya başladıkları görülüyor. Yine de, Anadolu karakteristیکlerin bu dönemde baskın olduğunu belirtelim. Güneydoğu Avrupa, 6100-5800 arasında Anadolu eksenli yeni bir kolonileşme dalgasına maruz kalır. Gelenler yine özellikle Güney Yunanistan'a yerleşmişlerse de, neolitik kültür bu kez Balkanların kuzeyine doğru yayılır. Burada (sıçrama şeklinde) kolonileşme ve sınır genişlemesi süreçlerinin birlikte işlediği öne sürülebilir. Artık Kuzey Yunanistan'da ve Bulgaristan'da da neolitik sivilizasyonlara rastlanmaktadır. Aynı dönemde, Batı Yunanistan'dan hareket eden neolitik kolonların Adriyatik boyunca ilerledikleri görülür. Bu süreci hızlı bir kolonileşme olarak tarif etmek mümkün. Artık Avrupa neolitikleşmesi üçüncü evresine girmek üzeredir: Neolitik kültür, Akdeniz kıyılarını izleyerek İber'e ulaşacak, Balkanlardan da Orta Avrupa'ya uzanacaktır (Lemercier, 2008: 3-4).

Güney İtalya ve Sicilya'nın çiftçi-otlaticı kültürle tanışması 6000'lerde yoğunlaşan "hızlı kolonileşme" dalgasına bağlanabilir. Kolonileşmeye eşlik eden "baskı desenli keramikler" az zamanda Cenova Körfezi'ne dek taşınır. 5800'de Batı Akdeniz kıyılarında iki çömlek tarzına rastlarız. İlki Sicilya'ya özgü *Stentinello*, ikincisi Orta İtalya, Korsika, Sardinya, İspanya ve Fransa kıyıları ile Portekiz'in güneyine (Atlantik), hatta Fas'a dek uzanan *Cardial* keramiğidir. Desenlerini deniz kabukları (*cardium*) aracılığıyla uygulanan baskı tekniğine borçlu olduğundan "Cardial" olarak adlandırılan bu çömlek tipi, Fransa'nın kuzeyine kadar yayılır. Kuzeybatı Avrupalı avcılarının tarıma geçmeden önce "La Hoguette" adlı çömlekleri üretmeye başladıkları dikkate alınır, Cardial neolitiğinin "kültürleşme" süreciyle kuzeye sirayet ettiği düşünülebilir (Lemercier, 2008: 4).

a. Akdeniz Kıyıları ve Orta Avrupa Üzerinden Kıtaya Giren Neolitik Kültürler Kolonların Eseri mi?

LBK, Orta Avrupa neolitikleşmesinde dönüm noktası sayılır: Tuna boyunca uzanan bu çömlek tarzı, Karadeniz-Atlantik hattının kültürel kimliğini oluşturan başlıca unsurdur. İlk örneklerine 5500 civarında rastladığımız şerit desenli keramik (LBK) 200-300 yıl içinde Çek Cumhuriyeti ve Polonya topraklarına ulaşır. Aynı dönemde Avusturya ve Bavyera'da da bu çömlek tarzını benimsemiş köylerin belirdiği görülür. LBK, Güneybatı Almanya ile Neckar ve Elbe nehirlerini etkisi altına almakta gecikmeyecektir. Peki, LBK kültürü bu denli kısa sürede

böyle geniş bir alana nasıl yayıldı? Maddi kültürün homojen nitelik arz etmesi ve yayılmanın hızı dikkate alındığında, akla gelen ilk açıklama “kolonileşme”dir. Herhalde olup biten tek bir sözcüğe sığdırılacak kadar basit değildi. Her şey bir yana, Transdanubia/Macaristan kaynaklı yayılma yaklaşık 3 yüzyıllık bir duraklama evresinin ardından başlamıştır. LBK kültürünün yaratıcıları bu süre boyunca çevredeki otokton gruplarla iletişime geçmiş olmalıdır. Öte yandan, şerit desenli çömler bölgeden bölgeye değişen karakteristikler sergileseler de, aynı kültürün varyantları gibi duran neolitik sitlerle karşı karşıya olduğumuz gerçeği göz ardı edilmemelidir. LBK kültürünün ilk evrelerinden beri ev planlarının neredeyse hiç değişmediği görülür. Sağlam ahşap direkler üzerinde yükselen, dar ve uzun planlı evlerdir bunlar. 5-6 metre genişliğinde, 15-20 metre uzunluğunda olup yaklaşık 100 m² tutan bu büyükçe evler 3 odalıdır. LBK neolitik köylerindeki hane sayısı sabit değildir. Bazı yerleşmeler bir kaç evden oluşur, bazıları gerçek birer köy büyüklüğündedir (Lemerrier, 2007: 1-4).

LBK sitelerindeki taş işçiliği incelendiğinde, “kolonlar”ın lokal kaynakları kullanmakla birlikte, uzun mesafeli hammadde dolaşımına da açık oldukları anlaşılır. Sitlere dışarıdan giren metaller içinde neolitikleşmemiş bölgelerden gelenlere rastlanması, mezolitik grupların uzun erimli hammadde dolaşımına aktif biçimde katıldıkları düşüncesini güçlendirir. LBK’ye özgü taş işçiliği ile mezolitiğin son demelerini yaşayan (tarıma geçme evresindeki) avcılarının taş işleme tekniklerinin benzerlik gösterdiğini de hatırlatalım. Buradan çıkan sonuç, Orta Avrupa’nın ilk neolitik *kolonları* ile mezolitik geleneği sürdüren yerliler arasındaki kültürel ilişkilerin basit ve tekil açıklamalara gelmez olduğu, Tuna boyunca yayılan neolitikleşmenin kaba bir *kolonileşme* sürecine indirgenemeyeceği gerçeğidir. Balkanlardan Tuna’ya geçişte Yakın-Doğu değerler sistemini yansıtan objelerin azalması, hatta tamamen yok olması da kayda değer bir gelişmedir. Yakın-Doğu’daki “Sembol Devrimi”ne eşlik eden ve *kolonlar* eliyle Balkanlara götürülen insan biçimli figürinler batıya gidildikçe nadirleşirler (Lemerrier, 2007: 4). Bu ise, Anadolu’dan Tuna boylarına doğru gerçekleşen 1500 yıllık *kolonileşme dalgasının* Yakın-Doğu kültürünün birebir taklidi olmadığının açık göstergesidir.

Avrupa Paleolitik, hayvan ve insan figürinleri bakımından çok zengin bir kültürdür. Yakın-Doğu paleolitikte simgesel ifade biçimlerine rastlanmaz; mezolitik boyunca da insan ve hayvan figürinleri çok az üretilmiştir. Neolitik Çağ’da ise roller değişecektir. Yakın-Doğu’da taşınır sanat eserleri (özellikle figürin işçiliği) patlama yaparken, Avrupa bu bakımdan şaşırtıcı derecede yoksuldur. İnsan/hayvan heykelcikleri sayıları az olmakla birlikte Anadolu üzerinden Yunanistan’ın kuzeyine (Doğu Makedonya), Malta’ya ve Fransa’nın güneydoğusuna taşınmışsa da, Avrupa’nın iç bölgelerinde bu tür sanatsal ifade biçimlerine hemen hiç yer yoktur (Helmer vd., 2004: 160). Öyleyse, Yakın-Doğu neolitik J. Cauvin’in *simgesel devrim* olarak adlandırdığı olguyla birlikte şekillenirken, tarım kültürünün doğudan batıya yayılması sırasında bu devrime özgü hayvan (boğa) ve insan (kadın) figürinleri yok olmuştur. Bu duruma şaşmamak gerekir, zira neolitikten binyıllar sonra Hıristiyanlık batıya yayılırken de (Hıristiyanlığın Romalılaştırması) Sami kültüründe bulunmayan ikonlar Batı Hıristiyanlığı içinde büyük önem kazanmıştı.

Orta Avrupa doğumlu LBK kültürü Yakın-Doğu neolitikleşmesinin basit bir kopyası değilse de, Levant-Anadolu-Ege-Tuna çizgisindeki neolitik yayılmanın varlığını “kolonlar” a borçlu olduğunu yadsımak zordur. Her şey bir yana, Orta Avrupa LBK’nin hayat bulduğu 5500 yıllarında evcil keçi, koyun ve sığır sürülerine sahip olmadığından, evcil hayvan türlerinin ve tarıma alınmış tahılın Tuna’ya dışarıdan (*kolonlar* sayesinde) geldiğini kabul etmek gerekir. Avrupa kıyılarını neolitik kültürle tanıştıran “kolonileşme dalgası” içinse *Cardial* keramiğinin izlediği güzergâh takip edilmeli. Bu noktada ilginç bir tartışmayı gündeme getirelim. Tuna neolitikliğini “kolonileşme”ye bağlayan kimi yazarlar, deniz yoluyla Avrupa’nın güney kıyılarına taşınan çiftçi-otlatıcılık için “kültürleşme” terimini kullanıyorlar. Lemerrier ise tamamen karşıt yaklaşımı benimsiyor; Akdeniz’deki neolitik yayılmayı *hızlı bir kolonileşme* süreciyle açıklarken, Tuna neolitikliğinin *kültürleşme* ve *sınır boylarındaki nüfus hareketliliği* yoluyla yayıldığını öne sürüyor (Lemerrier, 2008: 4-5). Modellerin taban tabana zıt oluşu, “kültürleşme”, “kolonileşme” ve “neolitik sınırın genişlemesi” şeklinde tanımlanan süreçleri birbirinden ayırt etmenin ne denli zor olduğunu göstermeye yeter.

2004'te kaybettiğimiz İsveçli coğrafyacı Torsten Hägerstrand, bir tekniğin, topluluğun, kültürel pratiğin, düşüncenin ya da kurumun zamanda/mekânda yayılabilmesi için 4 koşulun birlikte gerçekleşmesi gerektiğini söyler: *verici, potansiyel alıcılar*, yayılmayı sürükleyecek *fiziki ya da kültürel temas*, mekânı tedrici biçimde fethetmeyi mümkün kılan *zaman*... Hareket halindeki insan topluluğunun sayısı, tekniğin niteliği ve yayılma kapasitesi de yayılmanın nasıl bir seyir izleyeceğini belirler. Bir tekniğin/kültürün farklı mekânlara taşınması sınırların genişlemesini ya da göçü gerektirebilir. Göçten kasıt, nüfusun yer değiştirmesi, nakil ya da saçılmadır. Göç edilen topraklarda karşılaşılabilecek *engeller* yayılmanın hızını kesebilir. Ne ki, *engel* sözcüğünden yalnızca geçişe izin vermeyen yeryüzü şekillerini ve insanların yerleşmesini olanaksız kılan iklim koşullarını (dağ, deniz, çöl) anlamamak gerekir. Eğer yükseltiyi aşılmaz bir engel olarak tanımlamaya kalkarsak, aynı rakıma sahip yakın bölgelerin neolitik kolonileşmeleri arasındaki zamansal uzaklığı açıklayamayız. Deniz de mutlak engel değildir. Zira *Cardial* neolitik kültürü Akdeniz kıyıları boyunca yayılmıştır (Rasse, 2008: 15-16).

b. Batı Akdeniz ve Orta Avrupa Tarım Kültürleriyle Avcı-Toplayıcı Mezolitik Kültürün Fransa topraklarında Kesişme Olanığı

Süreç ne şekilde işlemiş olursa olsun, *Cardial* (Akdeniz) ve LBK (Tuna) kültürlerinin neolitik kolonileşmelerin kesişme noktasında bulunan Fransa topraklarında (yerini ve zamanını tayin edemesek de) karşılaştıkları kesindir. Akdeniz kökenli haşhaşın LBK sitlerinin çoğunda ekiliyor olması, ilk kez kıyı ahalisi tarafından üretilen kalker bileziklerin LBK sitelerinde yaygın biçimde kullanılması ve güneye özgü bezeme usullerine Fransa'nın kuzey bölgelerinde de rastlanması, Akdeniz ve Tuna neolitiklerinin kültürel etkileşimine kanıttır (Bostyn, 2006: 14). A. Gallay, teknik/ekonomik neolitikleşme yaşamasalar bile, mezolitik avcılarının neolitik *kolonlara* özgü kültürel karakteristikleri "almış" olabileceklerini düşünüyor. Ona göre, Batı Avrupa'nın M.Ö. 6. binyılda tanık olduğu nüfus hareketleri, *Cardial* ve *LBK* neolitik kültürleri ile Avrupalı son avcı-toplayıcıların temsil ettiği mezolitik kültürün Dalmaçya kıyılarını Po Ovası (Kuzey İtalya), Jura (Fransa-İsviçre sınırı), Paris ve Brötanya'ya (Kuzeybatı Fransa) bağlayan çizgide girdikleri etkileşimin sonucudur (Gallay, 1995: 17-26).

Gallay'ın yaklaşımını izlersek, Avrupa'nın iki neolitik toplumunun birbirleri dışında kıtanın mezolitik yerlileriyle de kültürel etkileşime girdiklerini kabul etmek durumunda kalırız. Nitekim bazı Avrupalı arkeologlar, hamuru iyice pekiştirilmeden pişirilmiş (*acemi işi*) kaba çömlek örneklerine bakarak, yerlilerin neolitik kültür sayesinde yeni teknikler öğrenip bunları kendilerine mal ettiklerini düşünüyorlar. Mezolitik grupların ürettiği ok uçları incelendiğinde de LBK *kolonların* etkisi saptanabilir. Tuna'da doğan LBK neolitik kültürü M.Ö. 5000'de Manş kıyılarına ve son olarak 4800'de Brötanya üzerinden Atlantik kıyılarına ulaştığına göre, neolitiğin Yakın-Doğulu *kolonlar* tarafından ilk kez Avrupa'ya sokulduğu 6500'li yıllardan itibaren 1500 yılda 800 km kat ettiği söylenebilir. Neolitik ve mezolitik grupların "kolonileşme" sürecinin ilk anından başlayarak kültürel etkileşime girdikleri varsayılabilirse, avcı-toplayıcı yerlilerin Avrupa'yı doğudan batıya kat eden 1500 yıllık neolitiğin hangi evrelerinde hangi kültürel unsurları alıp özümlediklerini ortaya koymak zorlaşır (Bostyn, 2006: 11-14).

Bu noktada, Zvelebil'den öğrendiğimiz "pire sıçrayışı kolonileşme modeli"ni yeniden anımsamakta yarar var. Modeli ilk ortaya atan Zilhao, kavramı Yakın-Doğu'dan deniz yoluyla İspanya'ya giden *Cardial* kültürünü açıklamak için kullanmışsa da, Zvelebil Tuna neolitiğinin aynı şekilde doğduğundan kuşku duymaz. Bu senaryoya göre, çiftçi-otlatıcılar gözlerini verimli arazilere dikerek avcılarının etkinlik alanlarının tam ortasına korunaklı tarım siteleri kurmuşlardır. Öyleyse neolitik yayılmanın ilk evresi sıçramalı biçimde ilerleyen nüfus hareketinin sonucudur. Sonraki evrede ise, neolitikleşmenin kültürel etkileşim yoluyla genişlediği, sınır bölgelerini zorlayarak dışarı doğru taşıdığı düşünülebilir ve *kolonileşme* ile *kültürel temas*ın iç içe geçtiği bir yayılma modeli önerilebilir. Özellikle Balkanlar ve Orta Avrupa'daki neolitikleşme için bu modele yaslanabiliriz. Bu durumda, bizzat LBK kültürü de neolitik *kolonlarla* Balkanlar'da karşılaşan avcılarının çiftçi-otlatıcılığı benimsemeleri ve kendilerine uyarlamaları sayesinde hayat bulmuştur. Zvelebil, merkez kabul edilen Tuna dışındaki neolitikleşme içinse *kültürel temas* ve *hareketli sınırlar* modellerini birlikte öneriyor ve kolonileşmeyi çağrıştıran "nüfusun yer

değiştirmesi" varsayımını eliyor. Bu düşünceyi destekleyen dört faktörü sıralamak yerinde olacak. 1- Karbon 14 yöntemiyle elde edilen son veriler, LBK'nin sandığımızdan çok daha yavaş yayıldığını ortaya koymaktadır. 2- Mezolitik taş işçiliğinin LBK kültürüne geçişten sonra da "süreklilik" arz etmesi, "zamana yayılmış kültürel değişme" tezini güçlendirir niteliktedir. 3- Avrupa keramiği Cardial ve LBK'den ibaret değildir. Bu ikisiyle etkileşim içinde doğduğu düşünülen "Limburg" ve "La Hoguette" keramikleri büyük olasılıkla avcı grupların eseridir. Bu ise, neolitik ve mezolitik kültürler arası geçişliliğe işaret eder. 4- Mezolitik merkezlerde bulunan LBK kökenli değirmen taşları, baltalar ve keserler, çiftçilerle alış-verişin önemli bir göstergesi sayılabilir (Zvelebil, 2000: 387, 392).

Avrupa'daki neolitik yayılmaya bu nazardan bakılırsa, *kolonların* getirdiği LBK tarım kültürünün yerli yaşam tarzını "bir çırpıda" yuttuğunu/erittiğini öne sürmek olanaksızlaşır ve neolitikleşmenin 6000-4000 arasında tedrici biçimde gerçekleştiği yönündeki tezler güçlenir. Sorun belki de determinist yaklaşımın zihnimizde yarattığı tahribattan kaynaklanıyor. Çiftçiler bir kez Avrupa toprağına girince avcı-toplayıcılığın sonunun geldiğini varsayıyoruz. Hâlbuki avcılar çiftçilerle karşılaştıklarında "mezo" (geçiş) evresinde yaşadıklarını ve *tarıma geçmeye yazgılı* olduklarını bilmiyorlardı. Determinist yaklaşımın sunduğu portre, *can çekişen, LBK kolonileşmesi yüzünden kıyılara sürülen, eninde sonunda atalarının kültürünü terk edecek olan bir mezolitik portresidir*. Bu portre, "gelişmiş" Avrupalının (davetsiz misafir, teknik bakımdan güçlü fatih) "geri kalmış" Amerikan yerlisine uyguladığı kolonileştirme/asimilasyon siyasetiyle uyumludur. Bu neolitikleşme modeli kabaca 3 evrede gerçekleşir ki, Zvelebil, Dolukhanov'la 1991'de kotardığı çalışmada modelin en eksiksiz halini önerir: 1- İlk evrede (*availability phase*) kültürel temas sınırlıdır; yerlilerle *kolonlar* birbirlerinin etkinlik alanına girmemeye özen gösterirler. 2- İkinci evrede (*substitution phase*) tarım kültürü mezolitik yaşam tarzına nüfuz eder, ancak avcı-toplayıcılık ekonomik alandaki etkisini sürdürmektedir. 3- Pekişme evresinde (*consolidation phase*) tarım artık başlıca geçim kaynağına dönüşür (Jeunesse, 2000: 361-362).

Fransız arkeolog Christian Jeunesse her ne kadar Çek meslektaşısı Zvelebil'in 1991'deki yaklaşımını eleştirse de, 2000'e doğru pek çok arkeologun "kolonileşme yoluyla neolitikleşme" tezine daha nüanslı bir açıdan yaklaştığı inkâr edilemez. 2000'e kadar geliştirilen tezler (çelişir görünen argümanlardan hareketle) üzerinde uzlaşılabilir kombine/birleşik (sentez) model arayışına odaklanırlar. Gronenborn'un 1998'de önerdiği *kombine modele* göre, Tuna neolitiğini simgeleyen LBK kültürü, *göçmen çiftçilerin* kurduğu *öncü köylerle* yerli mezolitik gruplar arasındaki etkileşim sonucunda hayat bulmuştur. Ancak Gronenborn, yerlilerin kültürel temasa rağmen gösterdikleri direncin çok hızlı bir "kültürleşme" yaşanmasını engellediğini, bununsa neolitikleşmeyi geciktirmekle birlikte, avcı-toplayıcıların kültürel geleneklerini sürece katmak gibi bir sonuç doğurduğunu düşünür. Eğer bu senaryoyu doğru kabul edecek olursak, LBK'yi yerli unsurlarla kolonların ortak ürünü sayabilir; Avrupa neolitikleşmesinin sonraki evrelerde de yerli unsurlarla beslenerek geliştiğini öne sürebiliriz. Zvelebil'in modeli de ("pire sıçrayışı şeklinde kolonileşme" + sınır hareketliliği + kültürel temas) bu senaryo ile uyumludur ve 3 temel üzerinde yükselir: kültürel etkileşim, meta değiş-tokuşu, çiftçilerin küçük ölçekli göçleri (sınırlı kolonileşme)... Ne ki, LBK kültürünün ortaya çıkışını açıklamak için önerilen bu şema neolitiğin Tuna boylarından bütün kıtaya yayılma macerasını betimlemeye yetmiyor. Zvelebil'e bakılırsa, LBK'nin doğumuna aktif biçimde katılan ve tarımı içselleştiren avcı-toplayıcılar, Eski-LBK (5500-5200) boyunca, Orta-Tuna havzasından hareketle Orta-Avrupa'nın ekolojik nişlerini (Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Polonya) kolonileştirmişlerdir (*pire sıçrayışı*). Bölge zaten mezolitik çağın sonuna gelmiş gibidir, çünkü henüz tarıma geçmemiş avcılar da keramik (*La Hoguette*) üretmektedir (Zvelebil, 2000: 394-396).

Yakın-Doğu neolitiği nasıl Balkanlar-Tuna çizgisinde (avcılarla *kolonların* etkileşimine bağlı olarak) tedrici biçimde doğan LBK/Rubane neolitiğinden farklı ise, Tuna/LBK neolitiği de kuzey ve batı yönündeki yayılma esnasında başlangıçtaki karakteristiklerini yitirmiştir. 1- Tuna Havzası'nda uygulanan tarım teknikleri ile neolitik yayılmaya maruz kalmış bölgelerin yerlileri eliyle uygulananlar arasında belirgin farklılıklar vardır. 2- Tuna merkezli keramikle tarım kültürünün gittiği yeni sitlerdeki çömlek kültürü tamamen aynı değildir. Her ne kadar Tuna

keramiğinin yerini bambaşka bir çömlek tarzına bıraktığını söyleyemesek de, neolitikle yeni tanışan halkların yerli/özgün kültürlerini terk etmiş taklitçiler olarak görülemeyecekleri açıktır. Öyleyse, LBK'nin doğup Avrupa sathına yayıldığı 1500 yılın (M.Ö. 5500–4000) tamamı, avcı-toplayıcılığın neolitik tarafından yok edildiği basit bir “asimilasyon” süreci ile izah edilemez. Avrupa neolitikleşmesinin ne denli farklı kaynaklardan beslendiğini gösteren ilk olgu, Akdeniz (*Cardial*) ve Tuna'dan esinlenmekle birlikte kendine has karakteristiklere de sahip olan ve avcı-toplayıcı kültürün eseri sayılan keramiklerdir. LBK neolitliğini Ren kıyılarına götüren halkların orada 5400'lerde çanak-çömlek üreten bir mezolitik kültürle karşılaştıkları kesin gibidir. Bazı arkeologlar, Ren yerlilerinin besicilik ve/veya çiftçiliği de bildiklerini öne sürüyorlar. Eğer bu varsayım yeni bulgularla doğrulanırsa, çömlek üreten avcıların LBK *kolonları* (ya da yayılması) ile karşılaşmadan önce de Akdeniz/*Cardial* kökenli tarım tekniklerinden etkilenecek neolitik evreye zaten girmiş olduklarını kabul etmek gerekir. Konuyu daha da karmaşıklaştıran ikinci olgu ise, botanik-bilimcilerin çalışmaları sayesinde, Avrupa'nın kimi bölgelerinde LBK-öncesi ve *Cardial*-öncesi dönemlerde de tarım tekniklerinin kullanıldığına dair verilerin ortaya konmuş olmasıdır. 5800–5500 arasına tarihlenen bu sitler İsviçre'nin doğu-batı sınırı boyunca uzanır. Hem *Cardial* hem de LBK merkezlerine yakın olmakla birlikte, bu hattın gerçekten de 7. bin yıl sonlarında tarım deneylerine giriştiği açıklıkla sergilenebilirse, LBK ve *Cardial*'in bölgeye girişinden 1000–2000 yıl önce İsviçre'de tarım kültürüne doğru adımların atıldığını teslim etmek gerekecek. Ancak yeni bulgular bu gerçeği doğrulasa bile, *Cardial* ve LBK öncesi tarım kültürünün lokal kaldığını ve Avrupa sathına yayılmadığını dikkate almak zorundayız (Jeunesse, 2000: 362, 364–365).

c. Çiftçi-Otlaticı Kolonların Kuzey Avrupa'da Yerli Avcı-Toplayıcılarla Teması ve Karşılaşmanın Kültürel Değişmeye Etkisi

Genellemelerden uzaklaşıp tek tek siteleri incelemeye kalktığımızda, neolitik yayılma sürecinin düz bir çizgi izlemekten ne denli uzak olduğunu daha iyi anlarız. Nitekim mezolitin son evresini yaşayan gruplara en azından 400 yıl (5200–4800) ev sahipliği yapmış Castel (Kuzey Fransa) sitinde, geleneksel avcı-toplayıcı pratiklerin çevredeki neolitik yerleşmelerin kültürel etkisine maruz kalmadan varlıklarını sürdürdükleri gözlenir. Açıkçası, eldeki sınırlı veriyle *neolitik kolonileşme* olgusunu şüpheye meydan vermeyecek biçimde tahlil etmek olanaksızdır. Yüzlerce kilometreyi kapsayan bir alanda aynı obje ya da teknikle karşılaşmamız, bu objenin ya da tekniğin uzak mesafelere yalnızca göç yoluyla götürüldüğü sonucunu çıkarmak için yeterli değil. Kolektif yer değiştirmeler bu çağ toplumlarının gündelik gerçekleri arasında yer alsada, neolitik gruplar bölgesel sınırları kolayca aşan sosyo-ekonomik örgütlenme tarzları geliştirseler de, yeryüzü toprağının bakir olmaktan çıktığı ve pek çok farklı kültürü barındırdığı devirlerde kitlesel göç risklidir. Yaşadığı toprağı kitle halinde terk etmek isteyen bir toplumun kendine yurt edindiği yeni ülkenin yerlileriyle çatışmayı göze alması gerekir (Bostyn, 2006: 14–15).

İşte bu yüzden, çiftçi-otlaticıların yeni sit kurmak amacıyla göç ettiklerinde avcıların etkinlik alanına girmekten kaçındıkları düşünülebilir. Bu tezi doğrulayabilmek içinse mezolitik döneme özgü *mikrolitlerin* (küçük taş parçaları: yontulmuş taştan çıkan küçük parça düzelti yapılarak sopanın ucuna takılır ve öldürücü bir av silahına dönüştürülür) yoğunlaştığı bölgeleri saptamaktan başka yol yok. Gerçekten, LBK neolitik sitelerinde (özellikle de mezolitin son evrelerinden çiftçilere miras kalmış) hemen hiç mikrolite rastlanmamıştır. Başka bir deyişle, bu bölgeler çiftçi-otlaticılar yerleşmeden önce de avcı-toplayıcılığın ilgisini çekmemiştir. Mezolitik yaşam tarzı, av hayvanlarına ve kültüre alınmamış yabancı bitkilere ihtiyaç duyduğundan, biyoçeşitlilik bakımından zengin bölgeleri tercih eder. Neolitik göçmenlerin (büyük olasılıkla avcı-toplayıcılarla çatışma ihtimalini bertaraf etmek için) yerleşimlerini bu bölgelerden uzakta kurmaya özen gösterdikleri anlaşılıyor. Nitekim Belçika'nın Hainaut (Fransa sınırı) ve Brabant (Orta Belçika) adlı bölgelerinde keşfedilen mezolitik siteler (M.Ö. 5100–4700) en yakın LBK yerleşmesinden 25 km uzaktadırlar (Vanmontfort, 2008: 86, 88).

Leiden Üniversitesi'nden Verhart, Belçika-Hollanda hattındaki mezolitik-neolitik karşılaşmalar için 3 olası ilişki biçimi önerir: Bölgeye göç eden çiftçi *kolonlarla* avcı-toplayıcılar “bağımlılık ilişkisi” geliştirebilir, “ortakyaşama” modelinde buluşabilir ya da birbirlerinden

uzak durmayı seçerek “bağımsız” kültürler halinde örgütlenirler. Washington Üniversitesi arkeologlarından Gregg, ekoloji-merkezli bir yaklaşımla yine 3 olası ilişki biçimine odaklanır: “zorunlu mutualizm” (*symbiosis*: karşılıklı yardımlaşma temelinde yükselen ve her iki tarafa da yarar sağlayan ortak yaşam modeli), “iradi mutualizm” ve rekabet... Gregg’in önerdiği ilk modelin işleyebilmesi için avcı-toplayıcılığın LBK kolonlarının etkisiyle “kültürleşme” sürecine girmesi gerekir. İkinci modelde ise, kültürler-arası meta/hizmet alış-verişi ile etkileşimler öne çıkar. Gregg, avcı-toplayıcıların iradi biçimde kurulan bu ilişki ekseninde neolitik sitleri sıkça ziyaret ettiklerini düşünüyor. Buna karşılık, Hainaut kazılarında çıkan veriler, bu bölgede yaşayan avcılarla çiftçilerin bir arada yaşamaya hiç de gönüllü olmadıklarını ortaya koyuyor. Hainautlu avcıların neolitik sitlerde hayat bulan maddi kültürü benimsemedikleri açık. İki taraf arasında meta ve hizmet alış-verişi olduğuna dair izler de cılız. İki kültürün yaşam alanlarının uzaklığı ve bölgede çatışmaya işaret eden bulgulara rastlanmayışı, tarafların benzer kaynaklara ulaşmak için rekabet ettikleri varsayımını zayıflatır. Bu durumda Verhart’la Gregg’in önerdikleri arasında Hainaut’a en uygun model karşılıklı bağımsızlıktır. Zvelebil’e referansla, Hainaut ve Brabant sitlerinin “pire sıçrayışıyla kolonileşme” modeline uyduğu da söylenebilir. Çünkü yerli avcılar, yerleşim alanlarının ortasındaki neolitik sitlere mesafeli durmuş, onlarla etkileşime girmemişlerdir (Vanmontfort, 2008: 88–89).

Belçika ve Hollanda’yı aşip Danimarka-İsveç hattına ulaştığımızda yaklaşık 5300–4000 arasına tarihlenen Ertebølle mezolitik kültürüyle karşılaşırız. Burada yaşayan avcılar, tarım ve hayvancılığın bölgeye girişinden bir kaç yüzyıl önce çömlek yapmayı öğrenmişlerdir. Mezolitik toplulukların keramik üretmesi genelde neolitik yayılmanın işaret fişeği olarak değerlendirilir. Bu nedenle de kuzeydeki çömlek üretimini LBK neolitiğinin kültürel etkisine bağlamak isteyenler çıkacaktır. Oysa Van Berg ve Cauwe gibi arkeologlar, Kuzey Avrupa keramiğinin Asya (Ural, hatta daha da doğuda Orta Sibirya) çömleğinden etkilendiğini açıklıkla ortaya koymuşlardır. Öyleyse çömlek kültürünün kuzeye mutlaka Orta Avrupa üzerinden girdiğini öne sürmek sakıncalıdır (Cauwe, 2002: 132).

6. binyıl sonunda Ertebølle mezolitiği ile LBK neolitiği arasındaki sınır Almanya’nın kuzeyine denk düşer. Arkeolojik verilerden yola çıkarak, sınır çizgisindeki kültürel temasın başta işbirliği ekseninde yürüdüğünü ve avcılar açısından istikrarlaştırıcı bir deneyim oluşturduğunu düşünebiliriz. İki taraf arasındaki alış-verişler, besin stokunun azaldığı ve kıtlık kaynaklı açlık tehdidinin baş gösterdiği anlarda iki topluma da yararlıdır. Ancak takastan kârlı çıkanlar özellikle çiftçilerdir. Bunların tarım kültürüyle tanışmaları ve kuzeye yerleşmeleri yeni olduğundan, bölgeye tutunmak için avcılarla takasa ihtiyaç duymaları doğaldır. Toplular arasındaki alış-verişin besin maddeleriyle sınırlı olmadığı; bilgi aktarımı, evlilik, statü belirten nesnelere ve hammadde takasıyla güçlendirildiği anlaşılıyor. Kültürel temasın *hizmetler* boyutu da göz ardı edilmemeli: Fewster, 1996 tarihli bir çalışmada avcılarının çiftçi sürülerine çobanlık yaptıklarını kanıtıyor. Yine de, bütün bu anlatılanlardan Kuzey Avrupalı avcılarla çiftçiler arasında sürekli bir işbirliği ve barış havasının hâkim olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Polonya, Almanya ve Hollanda neolitik yerleşmelerinde rastlanan mezolitik ok uçları ile avcı-toplayıcılara ait sitlerde bulunan neolitik savaş aletleri alış-verişten ziyade “yağma”ya işaret ediyor ve toplumların zaman zaman çatıştıklarını kanıtıyor. Sonuçta, avcılarla çiftçilerin takas ve işbirliğine dayalı barışçı ilişkiler geliştirdikleri yönündeki arkeolojik izler daha yaygınsa da, çatışma belirten bulgular gözden kaçırılmamalıdır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta, avcı-toplayıcıların sürecin *edilgen* (çünkü “geri kalmış”) unsurları olarak değerlendirilemeyecekleri gerçeğidir. Avcılar, içsel bir dönüşüm yaşayarak ya da yanı-başlarındaki neolitik sitlerle “etkin” kültürel ilişkiler geliştirerek “özgün” neolitik kültürler yaratabilmişlerdir. Özellikle kıyılarda yaşayan avcılar, kalabalık olmaları ve istikrar sağlayıcı coğrafi koşullar sayesinde tarıma sancısızca geçmiş, çiftçilerle rekabetin yaratabileceği yıkıcı etkilerden kaçınmayı başarmışlardır (Zvelebil, 2000: 396, 399).

Kuzeydeki Ertebølle mezolitiği yerini M.Ö. 5. binyıl sonlarında TRBK neolitiğine bırakır (Danca *Tragtæggekulturen* teriminin kısaltması: Huni şeklinde vazolar/kadehler kültürü). M.Ö. 4200–2600 arasına tarihlenen TRBK, Danimarka ve İskandinavya’dan başka Hollanda, Almanya

ve Polonya topraklarının kuzeyini kapsar. 3-4 hektarlık bir alana yayılan TRBK köyleri dörtgen-planlı 50 km²'lik evlerden oluşur ve ortalama 100 kişiyi barındırır. TRBK'de evler ve köyler arasında belli bir hiyerarşi olduğunu gözleriz. Savaş baltası kullanmasına bakılırsa, savaşçı nitelikler taşımaktadır bu kültür. TRBK ekonomisi (tarım dışında) ticarete, özelde bakır ve çakmaktaşı ithalatına dayanır. Kültürün dört tekerlekli araba kullanmayı bildiği anlaşılıyor, zira üretilen vazoların üzerinde bu aracı çağrıştıran resimlere rastlanmıştır. Arpa ve buğday tarımı yapan TRBK köylülerine ait araziler 30-50 hektar genişliğindedir. Kültüre özgü taş işçiliği, çömlekler, gömü teknikleri ve mezar hediyeleri incelenirse, TRBK'nin kökenini tek bir merkeze bağlamak zorlaşır. M. Otte'ye göre, bu kültür Tuna merkezli LBK neolitiğini bölgeye taşıyan kolonlarla etkileşim içindeki yerliler tarafından *kültürleşme* süreci sonucunda yaratılmıştır (Otte, 2002: 158, 160).

Polonya'da bıraktığı izlere bakılırsa, TRBK neolitiğinin değişim ile süreklilik arasında bir senteze dayandığı öne sürülebilir: Tuna kökenli çiftçi kolonlarla yerli avcılarının gelenekleri burada yeni ve farklı bir kültürün tohumlarını atmıştır. Yaşam alanları arasındaki mesafe yalnızca birkaç km olan Kuzeybatı Polonyalı avcılarla çiftçiler, en az 2500 yıl (6. binyıl sonu-3. binyıl başı) yan yana yaşamışlardır. Avcılar bu süreçte büyük olasılıkla çiftçilerin hizmetlerini görüyor (çobanlık gibi) ve onlara av hayvanı temin ediyorlardı. Kuzeybatı Polonya'ya özgü TRBK, avcı-çiftçilik üzerine kurulu özgün bir yaşam tarzının adıdır: İki geleneğin karşılaşması uzun vadede *kültürel yerleşmeye* işaret eder. Yerleşme sürecinde beliren neolitik toplumlarsa Tuna neolitiğini omuzlayanlardan ayırt edilmelidir. Kuzeybatı Polonya'daki TRBK toprakları tarımın girişinden sonra *doğal* karakterini yitirmemiş; ormanlar neolitiğe yenilmemiş; çiftçiler arazilerini ekip biçerlerken, yaban domuzu avlayıp kabuklu yemiş toplamak gibi geleneksel pratiklerini sürdürmüşlerdir. Baltık'ın batısında bunlar olurken, aynı denizin doğu kıyılarında daha farklı bir sürecin işlediği görülür. Tarım kültürü bu bölgeye de girmiş, ancak takas ağının canlılığı sayesinde ekonomi yine avcılık ekseninde örgütlenmiştir. Doğu Baltık avcı-toplayıcılığı daha önce *geçimlik* bir faaliyet iken, 3. binyılda komşu halkların av hayvanı talebine yanıt verme arzusu öne çıkmıştır. Bu dönemde bölgedeki fok avcılığının aşırı miktarda artmış olması, güney ve batı sınırındaki çiftçilerin "ticari" taleplerine bağlanabilir. Öyleyse, Doğu Baltık'ta tarım kültürüne geçiş belli bir anda kesintiye uğramış, bölgede neolitik ve mezolitik yaşam tarzlarını harmanlayan bir *ara-kültür* yaratılmış olabilir. Buradan çıkan sonuç, avcı-toplayıcılarla çiftçilerin karşılaşmasının Baltık'ta neolitiğe geçişi geciktirdiği (zira neolitik yaşam kendi ihtiyaçları doğrultusunda avcı pratiklerin sürmesini istiyor), İskandinavya'nın güneyinde ise hızlandırdığı yönündedir (Zvelebil, 2000: 400-401).

Yukarıda mezolitik döneme ait Kuzey Avrupa çömleğinin Asya stepleriyle etkileşim içinde doğmuş olabileceğini ifade ettik. Bu varsayımdan çıkan sonuçlardan biri, kuzeydeki neolitik kültürü mutlaka Tuna eksenli kolonleşme dalgasına bağlamanın sorunlu bir yaklaşım olduğudur. Ertebölle mezolitiği ile TRBK neolitiği arasında coğrafi bakımdan bir akrabalık kurabilirsek, TRBK çömleğinin avcılıktan miras kalan yerli (ve doğulu/Asyalı) unsurlarla Tuna neolitiği arasındaki sentezden doğduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda, avcı kültürün mirasını yok sayarak TRBK neolitiğini yalnızca Orta Avrupalı kolonlara mal etmenin yanlışlığı bir kez daha ortaya çıkar. Kuzeydeki tarım etkinliğinin Tuna'dan bağımsız biçimde doğduğunu öne sürmek de aynı oranda sorunludur: Tuna eksenli Atlantik (Kuzey ve Batı Fransa; Britanya) neolitiğine özgü ölü gömme pratikleriyle TRBK kültüründekiler arasında açık benzerlikler görülür. Yine de, Kuzey neolitiğinin Atlantik neolitiğinden farklı bir seyir izlediği yadsınamaz. İki bölgenin sanatsal ifade biçimleri arasında muazzam farklar vardır. Avrupa'nın geri kalanına (özelde Atlantik bölgesine) damga vuran grafik sanatların izine kuzeyde hemen hiç rastlanmaz. Buradan yola çıkarak, kuzeyli neolitik grupların dünyayı/çevrelerini Batı Avrupa'dakilerden farklı biçimde yorumladıkları öne sürülebilir. Kuzey neolitiğini güneyden, batıdan ve doğudan gelen farklı (bazen de birbiriyle çelişen) akımları kendi yerel pratiklerine uyarlayarak yeni bir bakış açısı kazanmış insanların eseri saysak yeridir. Kuzeydeki ve Avrupa'nın geri kalanındaki mimari eserler karşılaştırıldığında da benzer sonuçlara ulaşılır. Avrupa'nın bütününe yayılmış dörtgen-planlı evlerin genel olarak Tuna modelini devam ettirdikleri yönünde yaygın bir kabul

vardır. Kuzeyde ise, TRBK mimarisini etkileyen unsurlara (Tuna modeli yanında) doğudaki son avcı-toplayıcılara ait kulübeleri de eklemek gerekir (Cauwe, 2002: 136–137, 146).

Görüldüğü gibi, Avrupa neolitigi binyıllara yayılmış bir sürecin adıdır. Bu sürecin tamamlanabilmesi içinse çiftçi-otlatıcılığın Britanya/İrlanda'ya dek uzanması gerekir. Mezolitik kültürün Manş Denizi'nin öte yanına kati surette yerleşmesi M.Ö. 7000–6500'lere denk düşer. Bölgenin neolitikle tanışması hususunda getirilen açıklamalarsa Avrupa'nın güney kesimleri için önerilenlerle örtüşür: kolonileşme, kültürleşme ya da her ikisi birden. İlk varsayıma göre, kıttadan ayrılan *kolonlar* adalarda buldukları mezolitik yerlilere nazaran daha baskın bir kültür oluşturmuşlar, onları kendi neolitik üretim biçimleri içinde eritmişlerdir. İkinci yaklaşım ise, kolonlarla yerlilerin birbirinden bağımsız ve eşitliğe dayalı bir ilişki geliştirdiklerini, neolitigin Manş'ın kuzey kıyılarına *kültürleşme* sonucunda girdiğini, iki topluluk arasındaki değiş-tokuşun da bazı evcil bitki ve hayvan türlerinin bölgeye sokulmasından ibaret olduğunu öne sürer (Giot, 2000: 1394). Büyük Britanya'nın güneyinde 4. binyıl başında hayat bulan ve avcı-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçişe işaret eden Windmill-Hill kültürünün yaratıcılarının Fransa kıyılarından kopan *neolitik kolonlar* olduğu tezi son derece güçlüdür. Bunların beraberlerinde taşıdıkları tarım ve çömlek bilgisi zamanla Britanya adalarının kuzeyine doğru yayılacaktır. Windmill-Hill neolitigi tahıl tarımı ve sığır-koyun-domuz yetiştiriciliği üzerinde yükselir. Çakmaktaşı çıkarma ve nakletme işinde ehil oldukları anlaşılan Britanyalı çiftçi-otlatıcılar, çıkardıkları bu hammaddeyi uzak diyarlara ihraç edebilmişlerdir. Bölgedeki neolitik yerleşmeler tepelere kurulmuş, sitlerin çevresine kazılan hendekler sayesinde de korunaklı hale getirilmiştir. Hendekler saldırılardan korunma amacıyla ya da sürüleri içeride tutabilmek için kazılmış olabilirler. M. Otte, adalar neolitiginin temel karakteristiklerinden hareketle, Britanya adalarında serpilene tarım kültürünü kıta kökenli bir "kolonileşme" dalgasına dayandırır (Otte, 2002: 156, 158).

Avrupa neolitikleşmesi bize tarihöncesinin/tarihin *çizgisel ve evrimsel* değil, *çatalı ve sıçramalı* biçimde ilerlediğini bir kez daha hatırlatıyor: "Tarihin ilerleyişi son derece kaotik. Sıçramalarla, geri dönüşlerle, patlamalarla ve çöküşlerle dolu". Öyleyse tarihöncesinin/tarihin *iç içe geçen ve birbirini kapsayarak gelişen süreçlerle oluştuğu* söylenebilir: "Yeni bir süreç, eski süreci kapsayarak oluşur. Bu kapsama; kopma, harmanlanma, damıtma ve aşma aşamalarıyla gerçekleşir. Böylece eskinin ana süreci, yeni dönemde bir alt aşamaya dönüşür" (Helvacıoğlu, 2006). Buradan hareketle, Avrupa'da neolitigin yayılması ve olgunlaşmanın da karmaşık bir süreç gerektirdiği belirtilmeli. Nitekim kıta neolitigi M.Ö. 4500'lerde yayılma alanı son derece geniş *bölgesel kültür*lere bölünmüş iken (*bütünleşme* eğilimi baskın iken), 3500'lerde tam tersine bir ufalanma, bölgeselden yerele doğru kültürel bir parçalanma yaşanır. Küçük yerel grupların kendilerine özgü karakteristikler sergiledikleri bu ara-dönem 2500'lerde yeni bir "bütünleşme" evresiyle son bulur. İber Yarımadası'nda doğup Danimarka sınırına dek uzanan ve İrlanda ile Britanya'yı içine alan *Geniş ağızlı vazolar kültürü* ya da *Çan biçimli geometrik desenli çömlek kültürü* (Almanca "Glockenbecherkultur", Fransızca "Culture campaniforme" ve İngilizce "Bell-Beaker culture"), Batı Avrupa'da 400 yıl sürecek bir kültürel bütünleşmenin simgesi olmuştur. Bu evre, neolitigin Avrupa'ya tam anlamıyla yerleştiği ve kökleştiği bir zaman dilimine işaret eder (Lemercier, 2008: 6).

Arkeologlar adı geçen çömlek kültürünün bölgesel çeşitlilikler içerdiğini ve yerel üretim merkezlerinden beslendiğini ortaya koysalar da, çan biçimli vazoların Kuzeybatı Afrika kıyılarından Britanya adalarına, Atlantik'ten Macaristan'a kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi etkisi altına aldığı inkâr edilemez. Özellikle ölü gömme pratikleri için üretildiği anlaşılan çan biçimli vazolarda kullanılan teknikler ve sanatsal ifade biçimleri, bunların tek elden üretildiği izlenimini verir. Bu tür bir benzerlik ise ancak insanların (ya da en azından çömlek işçilerinin) mekân değiştirmeleriyle açıklanabilir. Nitekim 1998'de Bavyera'daki *Bell-Beaker* yerleşmelerine ait iskeletlere uygulanan *stronsiyum izotop analizleri* bölgenin göç aldığını doğrular (Bostyn, 2006: 15). Buradan yola çıkarak "kolonileşme" benzeri nüfus hareketlerinin M.Ö. 3. binyılda da devam ettiğini düşünebiliriz.

Yine de neolitigin Avrupa'da düz bir çizgi izlemediği açıktır. Kuzeyde M.Ö. 3000–2500 arasına tarihlenen ve Baltık kıyılarından Rus steplerine kadar uzandığı görülen *ip baskılı keramik*

kültürüne mensup gruplar Batı Avrupalı *Bell-Beaker* toplumuyla karşılaşmış olmalıdır. Sitlerinde bulunan savaş baltalarından anlaşıldığı üzere savaşçı karakterleri öne çıkan bu çiftçi-otlatıcı gruplar keramik hamurunu sicimle biçimlendirmeyi yeğlemişlerdir. Keçi-koyun otlatıcılığından dolayı konar-göçer yaşama yakın duran bu insanların sık yer değiştirdikleri kesindir. Avcılığı sürdüren, savaşçı olduğu kadar metal ve amber/kehribar ticaretine de yatkın “sicim baskılı keramik” insanı, göçebe-yağmacı bir yaşam tarzı geliştirmiştir. Antropolojik çalışmalar, bu kültüre mensup toplulukların etnik kökenlerinin çeşitlilik içerdiğini ortaya koyuyor (Otte, 2002: 153, 155). Öyle anlaşılıyor ki M.Ö. 3. binyıl itibarıyla Avrupa’nın güneyi tarıma bağlanırken, kuzeyde iklimin ve bitki örtüsünün etkisiyle savaşçı-yağmacı, (otlatıcı kültürle bağlantılı olarak da) göçebe bir yaşam tarzının temelleri atılmıştır. Kıtayı Tuna ve Ren nehirleriyle ikiye bölen bu iki kültürün M.S. 4. yüzyılda (uygarlıkla özdeşleştirilen Roma topraklarına doğru) yoğunlaşan “Barbar İstilaları”nın (bizdeki adlandırmayı kullanırsak “Kavimler Göçü”nün) tarihi arka planını oluşturduğunu iddia etmek acaba fazla mı indirgemeci bir yaklaşım olur?

Sonuç

Yalnızca arkeolojik bulgulardan hareketle bütün sorularımıza yanıt olacak açıklamalara ulaşmak kolay değil. Yazılı kaynaklarla beslenmeyen tarihöncesi devirler için başvurduğumuz mantıksal çıkarımların gerçekten güvenilir olduklarını söylemek de zor. Paleolitik, mezolitik ve neolitik gibi uzak zamanlara gittiğimizde yanılma payı artıyor; “kurgular” ya da “senaryolar” üretmekle yetiniyoruz çoğu kez. Bununla birlikte, kurguyu dışladığımız vakit “bilgi” dediğimiz olgu sessiz bir kataloga (veriler yığınınına) dönüşüyor, merakımızı tatmin etmekten uzaklaşıyor. İşte bu yüzden, sokaktaki insan taş ya da çömlek kataloglarına bakmak yerine o taşın ya da çömleğin atalarımız için ne anlama geldiğini, o çömleği yapanın/kullanmanın gündelik yaşamını nasıl düzenlediğini, diğer insanlarla nasıl ilişki kurduğunu, dünyasının bizimkinden ne kadar farklı ya da bizimkiyle ne kadar benzer olduğunu öğrenmek istiyor. Belki de bu nedenle, farklı dönemleri/coğrafyaları bir araya getirip tarih kuramı oluşturmaya çalışan, insanın yüzlerce binyıla ve gezegenin bütününe yayılmış uçsuz bucaksız macerasından anlam çıkarmayı uman anlatılar daha ilgi çekici herkes için. Ne ki, tarihi/tarihöncelerini kuramlara sığdırmanın zorluğu ortada. Evet, bir bölgede erken diğerinde geç olsa da, insanlık genelde avcı-toplayıcı yaşamı terk edip çiftçi-otlatıcı pratikleri benimsedi. Ama yeryüzünde hala avcı toplumların var olduğu gerçeğini unutmamalıyız. Evet, yaşadığımız dönem itibarıyla göçebe-otlatıcılık vaktini doldurdu; uygarlık karşısında akıncı-yağmacı kültürün son kaleleri de düştü. Ancak step ve çöl ikliminin hâkim olduğu bölgelerde yağmacı niteliğini yitirmiş olsa da göçerliğin varlığını sürdürdüğü görülebilir. Evet, artık hiçbir toplum sanayi devrimine kayıtsız kalamaz. Ama her toplumun küresel ekonomi içindeki rolleri farklı farklı. Aydınlanma’nın armağanı olan “ilerleme” anlayışı toplumların evrimini fazla genelleştirdiği/basitleştirdiği için avcılığın kendinden “üstün/ileri” çiftçi-otlatıcılıkla karşılaşınca tarım kültürünü benimsemekte acele ettiğini varsayıyoruz. Evet, nüfus hareketleri ve farklı toplumların birbiriyle karşılaşması kültürel değişmeyi hızlandırıyor. Bir diyardan diğerine göç eden toplulukların yeni yurtlarına tekniklerini, üretim ilişkilerini ve dünyayı anlamlandırma biçimlerini taşımaları doğal. Bunlar, gittikleri yerde hazır buldukları yerlilerle kültürel bir etkileşime girmekten de kaçınmazlar. Ancak insanın çevresi ve çevrenin insan üzerindeki etkisini de hesaba katarak incelemeliyiz kültürel değişmeyi.

Kıbrıs kolonileşmesi, göçmen topluluğun daha önce insan yerleşimine açık olmayan bir ülkeye gittiğinde bile anayurduna özgü kimi değerlerden uzaklaşabildiğini, çevresine uyum sağlamaya çalışırken özgün bir kültürün koşullarını da yarattığını ortaya koyuyor. Levant’ın kuzeyinde doğan PPNB kültürünün ise görece yakın Güney Levant’a inişinin yüzyıllar aldığını görüyoruz: Adı ister *kültürleşme* ister *kolonileşme* olsun, “üstün” ya da “ileri” sayılan kültürün yerli ve “geri” olanı tamamen asimile etmesi beklenemez. Kültürel karşılaşmaların karmaşık doğasını en iyi yansıtan örnek, hakkında daha fazla veriye ve çalışmaya sahip olduğumuz Avrupa. Kıtanın bazı bölgelerinde avcılarla çiftçilerin birkaç binyıl boyunca birlikte yaşadıkları düşünüldüğünde, avcıların neolitik kolonların etkisiyle mutlaka tarım kültürüne geçecekleri öngörüsü yara alır. Bazı durumlarda çiftçi yaşam tarzının avcılığı kendine benzetmek yerine onun özel yeteneklerinden yararlanma yoluna gittiği de unutulmamalı. Bazen çatışma, bazen

karşılıklı bağımlılık, bazen kayıtsızlık... Ama yerli nasıl değişiyorlarsa kolon da değişiyor ve anayurtta olduğundan farklı bir topluma dönüşüyor. İşte tarihöncesi kolonileşmeleri çağdaş kolonileşmeye yaklaştıran da bu. Britanya'dan giden Anglosaksonlar Kanadalı, Amerikalı, Yeni Zelandalı oldular. İspanya'dan Yeni Dünya'ya akan "Conquistador"ların torunları artık Latin Amerikalıdır; yerliler de bu süreçte Hıristiyanlaştı. Hollandalı kolonlar Güney Afrika'da "Boer" ya da "Afrikaner" adını aldılar; Bunların konuştukları dil bile Felemenkçe değil, Afrikaans'tır. Belki tarihöncesi kolonileşmeyi çağdaşlarından ayıran şey, kolonların "metropol"le (anayurtla) bağlarının zaman içinde değil de yeni yurtlarına gittikleri anda (daha göç anında) kesilmiş olma ihtimali. Ne ki, Asyalı kolonların Kıbrıs'a yerleştikten yüzlerce yıl sonra bile Anadolu'dan obsidyen getirtmeleri böyle bir farkın bile söz konusu olmadığı ihtimalini düşündürüyor bize.

KAYNAKÇA

- AURENCHE, Olivier et KOZLOWSKI, Stefan Karol (1999). *La naissance du Néolithique au Proche Orient, ou le paradis perdu*, Paris: Errance.
- BERKTAY, Halil (2002). "İktisat Tarihi: Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", *Türkiye Tarihi 1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler* (yayıma hazırlayan: Sina Akşin), İstanbul: Cem, ss. 23-136.
- BOSTYN, Françoise (2006). "La néolithisation de la France: une extension de plus en plus large du Danubien", *Archéopages*, S. 18, Mart, ss. 10-15.
- CAUVIN, Jacques et CAUVIN, Marie-Claire (1993). "La Séquence néolithique PPNB au Levant Nord", *Paléorient*, C. 19, S. 1, ss. 23-28.
- CAUWE, Nicolas (2002). "Chasseurs et agriculteurs dans le Nord de l'Europe occidentale", *Préhistoire de la Grande Plaine du Nord de l'Europe. Les échanges entre l'Est et l'Ouest dans les sociétés préhistoriques*, Liège: Université de Liège (Eraul no: 99), ss. 131-146.
- ÇIVGIN, İzzet ve YARDIMCI, Remzi (2010). *İlkçağ Tarihi*, Ankara: Maya Akademi.
- DE LUMLEY, Henry, BARSKY, Deborah et CAUCHE, Dominique (2009). "Les premières étapes de la colonisation de l'Europe et l'arrivée de l'Homme sur les rives de la Méditerranée", *L'Anthropologie*, C. 113, S. 1, Ocak, ss. 1-46.
- DELAMARD, Julie (2006). "Les 'colonies' des Anciens et des Modernes", *Hypothèses*, S. 1, ss. 251-260.
- DEMARS, Pierre-Yves (2002). "Changements climatiques et occupation de l'espace. Les derniers chasseurs cueilleurs d'Europe face à la déglaciation", *Quaternaire*, C. 13, S. 3-4, ss. 289-296.
- DEMOULE, Jean-Paul (2011). "La révolution néolithique", *Sciences Humaines*, S. 227, Haziran, ss. 20-27.
- DIDEROT, Denis et D'ALAMBERT, Jean le Rond (1782). *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers - Tome VIII* (8. Cilt), Lausanne - Berne: Sociétés Typographiques.
- GALLAY, Alain (1995). "À propos des travaux récents sur la néolithisation de l'Europe de l'Ouest", *Chronologies néolithiques. De 6000 à 2000 avant notre ère dans le Bassin rhodanien (Actes du colloque)*, Ambérieu-en-Bugey: Société Rhodanienne, ss. 17-26.
- GIOT, Pierre-Roland (2000). "Le néolithique de la Grande-Bretagne et de l'Irlande", *Histoire de l'humanité, volume I: De la préhistoire aux débuts de la civilisation* (Ed.: Corinne Julien), Paris: UNESCO, ss. 1374-1413.
- GUILAINE, Jean (2005). "La Protohistoire ancienne de la Méditerranée: îles et continents (suite)", *Civilisations de l'Europe au Néolithique et à l'Âge du Bronze*, J. Guilaine'in Collège de France'ta 2004-2005 öğrenim yılında verdiği derslerin özeti, ss. 523-543.
- GUILAINE, Jean et BRIOIS, François (2005). "Shilloukambos et la néolithisation de Chypre: quelques réflexions", *Mayurqa*, S. 30, ss. 13-32.
- HELMER, Daniel, GOURICHON, Lionel, STORDEUR, Danielle (2004). "À l'aube de la domestication animale. Imaginaire et symbolisme animal dans les premières sociétés néolithiques du nord du Proche-Orient", *Anthropozoologica*, C. 39, S. 1, ss. 143-163.
- HELVACIOĞLU, Ender (2006). "Ölümünden 500 yıl sonra Kristof Kolomb'un cenaze töreni: Tarihe ölüm!", *Bilim ve Gelecek*, S. 28, Haziran, <http://www.bilimvegelecek.com.tr/?goster=748>
- ISIDORE DE SÉVILLE (2004). *Étymologies - Livre 15: Les Constructions et les Terres*, (Yayıma hazırlayan, Fransızcaya çeviren ve dipnotları düzenleyen: Jean-Yves Guillaumin ve Pierre Monat), Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté.
- JEUNESSE, Christian (2000). "Les composantes autochtone et danubienne en Europe centrale et occidentale entre 5500 et 4000 av. J.-C.: Contacts, transferts, acculturations", *Les derniers chasseurs-cueilleurs d'Europe occidentale, Actes du colloque international de Besançon, octobre 1998* (Eds.: A. Richard, C. Cupillard, H. Richard et A. Thévenin), Besançon: Annales Littéraires 699, ss. 361-378.
- KLIMA, Bohuslav (2000). "Vue d'ensemble (à l'exception de l'art)", *Histoire de l'humanité, volume I: De la préhistoire aux débuts de la civilisation* (Ed.: Corinne Julien), Paris: UNESCO, ss. 441-464.
- LE BRUN, Alain (2004). "Peltenburg E. (ed.). The colonisation and settlement of Cyprus. Investigations at Kissonerga-Mylouthkia, 1976-1996" (kitap analizi), *Paléorient*, C. 30, S. 1, ss. 194-196.
- LEMERCIER, Olivier (2008). "Cours 4: La néolithisation et le Néolithique de l'Europe", *Cours en ligne - Licence 1: Introduction au Néolithique*, le site de Préhistoire de l'Université de Bourgogne (Burgonya Üniversitesi Tarihöncesi sitesi, ders notları), PDF - 7 s., <http://ubprehistoire.free.fr>

- LEMERCIER, Olivier (2007). "Cours 7: La Néolithisation danubienne des Balkans au Bassin Parisien. Le Néolithique linéaire ou rubané et le Néolithique ancien continental", *Cours en ligne – Licence 3: Néolithique européen*, le site de Préhistoire de l'Université de Bourgogne, PDF – 8 s., <http://ubprehistoire.free.fr>
- MICHEL, Cécile (2010). "Les comptoirs de commerce assyriens en Anatolie: emprunts réciproques et acculturation", *Portraits de migrants, portraits de colons – II* (Ed.: Pierre Rouillard), Paris: De Boccard, ss. 1–12.
- OTTE, Marcel (2002). *La protohistoire*, Bruxelles: De Boeck.
- ÖZDÖL, Serap (2011). "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 1, Temmuz, ss. 173–199.
- PELTENBURG, Edgar (ed.) (2003). *The colonisation and settlement of Cyprus: Investigations at Kissonerga-Mylothkia, 1976–1996*, Sävedalen: Paul Aströms Förlag (Lemba Archaeological Project, Cyprus, vol. III.1. Studies in Mediterranean Archaeology, vol. LXX: 4).
- PLATEAUX, Michel (1993). "Relations culturelles et chronologiques entre le Tardenoisien et le Néolithique danubien dans le Bassin parisien", *Revue archéologique de Picardie*, S. 3–4, ss. 21–30.
- PLATON (1994). *Yasalar*, (Yunanca aslından çevirenler: Candan Şentuna ve Saffet Babür), İstanbul: Kabalcı.
- RASSE, Michel (2008). "La diffusion du Néolithique en Europe (7000–5000 av. J.-C.) et sa représentation cartographique", *Mappemonde*, S. 90 (2008–2), 22 s., <http://mappemonde.mgm.fr>
- STILES, Daniel (1979). "Paleolithic Culture and Culture Change: Experiment in Theory and Method", *Current Anthropology*, C. 20, S. 1, Mart, ss. 1–21.
- TOURNIER, Maurice (1997). "Colonie, entre le droit, les mythes et les usages", *Mots*, S. 53, Aralık, ss. 117–127.
- VANMONTFORT, Bart (2008). "Derniers chasseurs-cueilleurs et premiers agriculteurs dans le Hainaut (Belgique): influence réciproque?", *Fin des traditions danubiennes dans le Néolithique du Bassin parisien et de la Belgique (5100–4700 av. J.C.)*, Namur / Paris: Société préhistorique française, ss. 85–90.
- VEENHOF, Klaas R. (2003). "Trade and Politics in Ancient Assur. Balancing of Public, Colonial and Entrepreneurial Interest", *Mercanti e Politica nel Mondo Antico*, Roma: "L'erma" di Bretschneider, ss. 69–118.
- VILLA, Paola (2000). "L'archéologie du pléistocène inférieur et moyen en Europe", *Histoire de l'humanité, volume I: De la préhistoire aux débuts de la civilisation* (Ed.: Corinne Julien), Paris: UNESCO, ss. 138–181.
- ZVELEBIL, Marek (2000). "Les derniers chasseurs-collecteurs d'Europe tempérée" (Çeviren: N. Perrenoud-Cupillard), *Les derniers chasseurs-cueilleurs d'Europe occidentale, Actes du colloque international de Besançon, octobre 1998* (Eds.: A. Richard, C. Cupillard, H. Richard et A. Thévenin), Besançon: Annales Littéraires 699, ss. 379–406.